

**EXAMEN TRIUM,
AUSTRIÆ INFERIORIS
BALNEORUM
Altenburgensis, Byrenwartensis,
& Danubienfis
EORUM
USUS, ET ABUSUS.**

Das ist:

Untersuchung dreyer Nieder-Österreichischen
Bädern

**In Deutsch-Altenburg / Byrenwarth / und
Donau-Bäden /
Deren Gebrauch / und Mißbrauch.**

Quod

**TRINA FAVENTE UNITATE
Decreto, Authoritate, & Consensu Perillustrium, Magni-
ficorum, Spectabilium, Prænobilium, Excellentissimorum, atque
Clarissimorum Virorum, &c. Perillustri, Magnifici, ac Consultissimi Domini Uni-
versitatis Rectoris, Prænobilis, Spectabilis, Clarissimi, ac Excellentissimi Inclytæ Fa-
cultatis Medicæ Domini Decani, Venerabilis Domini Senioris, Sac. Cæs. Regiæque
Cathol. Majest. Dominorum, Dominorum Consiliatorum, & Archiatrorum,
Professorum &c. Adeoque totius Amplissimi
D.D. MEDICORUM COLLEGII,
IN CELEBERRIMA, AC ANTIQUISSIMA
UNIVERSITATE VIENNENSI,
PRO CONSEQUENDO DOCTORATUS GRADU**

IN

*Inauguralem Disputationem suscepit,
Et publicæ Ventilationi submittit*

JOANNES WENCESLAUS IGNATIUS LEHR,
Silesius Carnovienfis. AA. LL. & Philosophiæ Magister, Saluberrimæ Medicinæ Bac-
calaureus formatus, approbatus, nec non pro suprema Ejusdem Laurea Candida-
tus, Alumnus Mannagettanus

IN PUBLICO D.D. MEDICORUM COLLEGIO

Horis post meridiem confectis, Die 22. Mense Septembris, Anno M. DCC. XXXII.

VIENNÆ, typis Mariæ Theresiæ Voigtin Viduæ, Universit. Typogr.

Balnea quæ quondam pe-
tiit matrona, revicit

Frigore Lascivos casta Su-
fanna viros.

Hls MoDò, qVæ noVa Vls slt
aqVls, ego nesClo, VlnClt

Sæpius egelidas Cypridis ardor
anus.

VIDE §. IXC.

PROLEGOMENA.

Teutsch-Altenburg pagus est, situs in valle octo à Vienna miliaribus Hungariam versùs, prope confinia, quæ antiquitus Romani Noricum, seu Austriam à Panoniâ, & Germaniâ, sive quadis discriminabant: vicinus ad Septentrionem Danubius aureò dives sabulò, & insularum virore amabilis præterfluit, extensâ trans alveum in ingens spatium camporum planitie: acclivis in meridiem ducit semita, ubi fertiles spectantur agri, & deleti ab Attila rudera Carnunti: Occidentalem amnis colliculum resecat, & arcis nobilitate, & topiarii elegantia, & umbrarum amenitate spectabilem: in Orientali Mons plaga ex vivo, splendentique exsurgit saxò, qui sensim auctus, sylvis, sentibus, abruptisque cautium, & viarum horret, at tonsus in principio, & humilior est, religione templi celebris, steriles sustentat agros, atrox ventorum furor, & inanis ochræ copia, nec gramen excrecere sinit: ad radicem montis vicus est Teutsch-Altenburg à balneo celebris, quod post primam à Turca Vienna obsidionem multò certius innotuit, multus huc agrotantium confluit numerus, multa propemodum in difficillimis morbis (quos neque selectissima remedia, aut Therma Badenses &c. aut, quæ in Pannonia Medicinales erumpunt scaturigines, sanare poterant)

*curationum exempla recensentur, dum ii, quamprimùm nostris
 eluti sunt aquis, desierunt, aut saltem leniùs cruciârunt. Jam
 olim præstantissimos inde effectus agnovit Nobilissimus Arcis Do-
 minus Franciscus Dörr: ideo Annò 1548. ab Inclyta Facultate
 Medica Viennensi (fors ut probatis balnei viribus proventus au-
 geret) examen ejusdem petiit, & publicò ad votum obtinuit te-
 stimoniò, quod deinde Anno 1634. à sapientissimo Imperatoris
 Ferdinandi II. Archiatro, & Inferioris Austria Statuum Proto
 Medico Joanne Guilielmo Mannagetta Fundatore nostro, & meo ex
 linea materna Affini in cineres colendo, conscriptum, confirma-
 tum, rursusque Anno 1710. editione secundâ divulgatum est.
 Verùm enim verò cùm non solùm ingeniosissimus piæ memorie
 Author ipse (titulò welchen Complexionen / Zuständen / und
 Krankheiten dieser Baad-Brunnen zuwider seyn möch-
 te §. I.) multa animadvertenda relinquat, sed nos etiam
 in reconditos naturæ penates evidentiùs, tutiùsque Neotericorum
 imbuti principiis penetrare possimus per præcipitationes, destil-
 lationes, thermometra, Arcometra, & cetera, quorum partem
 Antiqui ignorârunt, partem non satis excoluerunt: Hinc pu-
 blici studiosa commodi, & de salute Patriæ sollicita Inclyta Fa-
 cultas Medica Vindobonensis gratiosè mihi injunxit, ut pro In-
 auguralis Dissertationis materia balnei hujus & Byrenwarten-
 sis vires ac ingredientia penitiùs scrutarer: magni res laboris est,
 pluriam annorum diligentiam, observationem, & elimatium po-
 stulat judicium, atque expensum non vulgare: parces ergo, lector
 benevole! si privatis Foundationis Mannagettanæ sumptibus ali-
 quot solummodò hebdomadis materiam hanc elaborare coa-
 ctus, oneri Hippocrate digno, per thesium mearum
 decursum succubvero.*

SECTIO I.

De Balneo Altenburgensi.

CAPUT PRIMUM.

Descriptio, & Præparatio Balnei Teutsch, Altenburgensis.

§. I.

Ingenti ædificio balneantium exstructo commoditati, pervetustus formâ puteus circumscribitur, rude saxum quatuor orgiarum profunditatem excavat, geminos deorsum suspendit modiolos ferreis catena artubus, tantæ crassitie, quantæ passim haberi potest, singulis tamen exeditur annis necessariò renovanda, stant in margine fortes duo viri, attrahunt aquam, per proximos canales exonerant, partim in cadum, qui in medio aræ infarciendis dicatur soliis, partim in cacabum minorem decem, & majorem triginta circiter urnarum, quorum unius pondus 8. alterius 15. æquat centenarios, inibi coquitur & in illo intra duas, in hoc intra tres horas bullitio inchoat.

§. II.

Quamprimum ex puteo eximitur aqua, si in ordinario spectatur excipulo murinum præsefert colorem, si in vitro

ferè clara pellucet, & odorem spargit similem ei, quem ex coctis simul calce viva, & sulphure apyro in fontana persentiscimus, sed eundem per noctem depositò etiam cinereò sedimentò perditura, nò occludatur. Per coctionem alia apparet aquæ facies; nam præterquam, quod dum fortius primùm in cratere ebullit, fiat nigrior, & copiosas efformet spumas, longiori coctione disparentes; odorem postea imminuit, colorem in albido turbidum mutat, & crustam laminatam (quam Dominus Author des Baad: Buchs zu Deutsch: Altensburg tartarum appellat) adfundum præprimis deponit.

§. III.

Dum folium sive vannum eine Baad: Wanne parant, recipiunt quatuor circiter urnas frigidæ è cadis (§. I.) & duas bullientis (§. II). Hanc dein prout diutiùs quis insidet, aut calidiùs balneat, bis, terve reaffundunt, ne nimis refrigeretur; ordinariè quoties balneatur, toties prior ex integro elutriatur aqua, & rursus recenti impletur folium; sic enim penetrantior est viribus nondum exhalatis.

§. IV.

Nemo hic aliter quàm in folio balneat, ist nur ein Wannen: Baad: siquidem Dominus Vitus Franciscus Seleskovitz, qui publicam ibi fiduciarii operam ab Illustrissimo Domino Domino Josepho L. B. de Ludwigstorff moderno in Deutsch: Altensburg Domino, obtinet, me per literas de dato 29. Junii anni currentis certiore fecit, quod suus antecessor Anno 1711. & 1712. balneum, cui plures personæ inesse, & circumire potuissent, ad similitudinem illius, quod Badæ in Austria à Sancto Petro cognominatur, ædificârît, frigidâ impleverit, autumans fore, ut æquè facilè, ac in folio (§. III.) quibusdam tantummodo fervidæ urnis calefiat; verùm quia sic aquam è puteo die antecedenti eximinecessum fuerat, per noctem ita refrixit, ut eidem altero
mane

mane calefaciendæ ambo non sufficerent cacabi. Igitur remedium in tollenone, geminis canalibus, antlia, & lupo &c. queis puteum instruxit, quæsit, (er hat auf Pumpen gedacht / doppelte Röhren mit zweyen Metallenen Stieffeln / und Ventillen eingerichtet:) & tali extractis artificio aquis voti quidem sui, at per mediam tantum diem compos factus est; siquidem sub primum, quod sumpserat prandium, spes cecidit ferreæ arundines, & quidquid metalli inerat, immobiler sulphure, & Nitro (ita ille putat) concreverunt, omnemque laborem, & expensas perdiderunt, abjecta in hanc usque diem omni cupidine similes imposterum ausus moliendi:

§. V.

Videtur ergo in exortu suo putealis hæc aqua calida esse; nam æstivo tempore ex fonte excerpta ad sensum, & thermoscopium 12. gradibus ascendens, calidior, id est, tepida est: at postquam aliquantum stetit, fit frigidior, descendente thermometro. Contra aqua in suo ordinario fonte, æstate semper friget, & inde desumpta per moram à fervore aëris ambientis incalescit, ut docet idem thermometrum in aqua Danubii. corroborat opinionem nostram epistola citata; nam anno 1713. Mense Januarii memoratus Dominus Seleskovitz puteum hunc continuo trium dierum, & noctium labore exhauriri jussit, ejectis nigerri-
mis, & limosis fæcibus, multisque centenariis lapidum, donec puram putam attigerit arenam, pede Geometrico infra orificium, per quod calidam, & sulphuratam influere venam comperit: cum verò purgato fonte ulterior labor intermissus fuerit, accrevit aqua, & influxum occultavit; utinam sæpius fons iste purgaretur, fortè certius innotesceret, at neminem præterea invenire licuit, qui hætenus purgatum esse recordaretur, vel dicta confirmaret; nam quidam operatorum statim ab ipso hoc labore mortui esse dicuntur.

§. VI.

§. VI.

Eandem sententiam fovit jam olim Inclyta Facultas Medica Viennensis in relatione, und Bericht von dem Bads-Brunnen zu Teutsch-Altenburg §. 2. dum suadet reperiri venam calidam, & abscindi à frigida, ut illius vires ampliores explorentur, & sane in superiori §. 5. fontis purgatione, pariter è regione calidæ venæ, frigida scaturigo in puteum manasse visa esse dicitur, & an similis etiam ex arenoso solo prosiluerit, observatu erat impossibile; quia nunquam totaliter puteus exinaniri poterat.

§. VII.

De duratione Fontis hujus nil certi extat: nam quod ex Livio *decad. 5. L. 3. de antiquitate Carnunti* 169. annis ante Christum natum à Romanis frustra oppugnati, & primum imperante Augusto à Tiberio expugnati ex Dione *L. 55.* adfertur, conjecturæ solum concedit locum, non evidentiae. Nec majorem assensum meretur, quod ex Aula ibidem Romanorum Imperatorum Antonini, Septimij Severi, Diocletiani, Valentiniani, & hinc desumptâ nominis Etymologiâ (Altenburg) ducitur argumentum: etenim certum quidem est Romanos balneis ad luxum usque delectatos fuisse. Ast quod in ipso hoc loco, ubi modernus reperitur puteus, quidquam moliti fuissent, nemo facile evinceret, nisi laudatus §. 4. & 5. Vir non veteres solum Canales, per quos olim forte illuc usque ascendens aqua effluebat, invenisset: sed etiam ipsum venæ calidæ ductum artificialem esse ex eo suspicaretur; quia perticam ferream rectilinéè non difficulter immiserat, secus enim obstitissent subterranei anfractus.

§. VIII.

Quantitas aquæ semper fere dimidium putei replet, ut ex catenarum madore colligitur, seu major fiat Danubius, seu sit minor, si unicam intra hominum memoriam exceperis

peris vicem, qua nimis auctus rivi vicini cursum occlufit, virescente multum balneo, quod redditâ rursus præterfluenti libertate, prius citò exhaustum, mox in pristinam claritatem restitutum confluit, cæterum nec à terræ motibus levioribus, nec tempestatibus, nec hyeme, nec æstate ulla in eo differentia apparet. Quibusdam tamen annis ob vehementiorem subterraneorum impetum, & quò fortius aqua hauritur, eò majorum esse virium existimatur, & cognoscitur partim ex colore lacteo, partim quia, dum diutius reponitur, & in fundum residet, flores supernatare conspiciuntur.

§. IX.

Dum ob siccitatem exiguò valde Danubius volvitur alveò, ad ejus ripas duo ostiola tepidis, & sulphureis aquis scaturientia conspiciuntur, quæ quidem ego propter auctum flumen, & ingentem in litore saxorum copiam videre non potui, forsan temporis diuturnitate sponte perforatis hisce cuniculis aqua defluit, quasi rectâ ex puteo, quem ideo nunquam amplius ad usque antiquorum canalium signa increfcere sinit, quamvis adeò velox fiat affluxus, ut si exinaniretur, intra horam ad consuetam aqua pertingat magnitudinem.

§. X.

Venam calidam ex proximo Beatæ Virginis Monte ortum desumere, & natura loci in prolegomenis, & unanimis vulgi sententia confirmat, verum quas potissimum partes permeet, difficile est assequi, multis abhinc annis centum orgiis à balneo lateraliter Danubium versus perruptis montis, petrarumque repagulis, & ejectâ gravi, albâ, splendentique (ut ajunt, nam ad manus habere non poteram) minerâ per peritos rerum metallicarum fossores in originem indagatum est, sed frustra: ego trium balneo proximarum domuum fontes degustavi, & illos utpote sulphu-

ratos ex incolarum relatione usui communi hominum non
inservire cognovi, fortè in illorum viciniâ nostra excu-
rit vena.

CAPUT SECUNDUM

Proponit Examen Balnei.

§. XI.

UT penitiùs in balnei cognitionem pervenirem quinque
mihi perscrutanda duxi, primò lapidum quoddam
genus in vicina repertum, secundò illuviem, quæ ex putei
fundo excerpitur. 3tiò spumas in coctione elevatas, 4tò
crustam in cacabo repertam, 5tò denique ipsas balnei
aquas curiosiùs investigabo. In vicini montis valle non
procul à balneò magnum saxorum acervum summa vi, fors
lapidarum manu, à grandioribus petris abruptam inve-
nies, gravitate marmorem exsuperant, diffinguntur sat fa-
cilè, interiùs multas habent cavernulas, queis ruffa, & ma-
nus pingens ochra continetur. Excurrunt albidæ cum
fuscis venæ, quas innumerus exiguarum, albertium squa-
mularum, & colliculorum splendor nobilitat. Lapides hi
insipidi sunt: cum spiritibus acidis, & aquis stygiis fortiter
fermentant, dum fornace figulinâ calcinantur, splendore
amisso in minimam, & albicantiorem nonnihil arenam dis-
siliunt, cui si magnetem admoveris, sat notabiles particu-
las elevabit, manifestò Martis latitantis indicio.

§. XII.

Fæces, seu illuvies illa, quam è fundo putei extraxi,
primùm diffluit eodem modò, ac atramentum sutorium
manus inficiens: post exsiccationem in massam abiit glebæ
instar friabilem, & insipidam, odor, qui priùs erat graveo-
lens,

lens, minuebatur, colore nigro, quasi in cæruleum, seu dilutum vergeret, resplendentibus præcipuè dum diffingebatur, albis, raris, & minutissimis punctulis, squamulisve, ac per microscopium componi videbatur maximâ sui parte, ex albo, & minimo sabulo commixtis terreis partibus, iisque rebus, quæ in fontem inciderant, v.g. pennis gallinarum, stramine, carbonibus, foliis arborum, & cæteris.

§. XIII.

Qui salem ex his facibus extrahere desiderat, nihil acquirit, licet per septimanas aliquot in aquâ maceraverit, & cætera, ut artis est, præstiterit; nam insipidæ sunt, & cum acidis fortiter ebulliunt, neque super prunas, neque in igne figulino spumant, inflammantur, vel odorem intendunt, sed calcinantur in ruffam, albis, tenuissimisque micantem lamellis, & inodoram terram, ex qua magnes minimas quasdam particulas attrahit. Qui curiosior est, effatæ huic terræ vitriolaceos spiritus affundat, & subito ille ipse odor sulphureus, quem in ipsis aquis nostris recenter è puteo extractis percipere licet, fortiter nares feriet: si deinde huic miscellæ notabilem quantitatem aquæ fontanæ superaddis, idem phænomenon in alteram etiam diem in vase aperto perdurat: quod si verò, sine ullius spiritus acidi accessione, illuviei calcinatæ aquam superaffuderis, balnei quoque lenissimum experieris odorem, qui rursus affusô aliquô spiritu acidô multùm intenditur.

§. XIV.

Spumam ex bulliente balneo in massam collegi valde levem, porosam, coloris quamdiu madet aliquantulum obscurioris, ex albo cærulei, at postquam exsiccatur nonnihil ex cæruleo albens: levi digitorum pressurâ in pulverem fatiscit inodorum, insipidum, & levissimum: cui si affunditur aqua, extrusô ex poris copiosô aëre, multæ bululæ supernatant. Spuma hæc super prunas crepitat, non inflammatur,

tur, sed odorem ejusmodi spargit, qualis ab accensis fit sulphuratis: cum acidis potenter fervet. Et dum per retortam uncias 8. destillari curavi, obtinui drachmas duas spiritus cujusdam turbiduli cum aqua forti effervescentis, & fumantis fortiter linguam, & nares ferientis, odore ad spiritum cornu cervi ob contractum empyreuma accedente: in collum retortæ nihil sublimabatur: in fundo materia residua, si aëri exponitur, multò nigrior ob humiditatem attractam fit, quàm ante destillationem, & super carbones non ampliùs crepitavit: odor dum refrixit levis, at dum ad ignem incaluit, magis sulphuratus persentiebatur.

§. XV.

Tartarus, seu crusta interiùs cacabo adhæret, & aliquando sponte sua laminatim decidit, ejus compages sunt plures aliæ tenuiores laminæ, nonnunquam ab invicem separabiles: gravitate multùm ordinariam, puramque excedit terram: superficies, quæ cacabo adhæret, utut est æqualis, altera verò minimis eminentiis instar corii camelini elevatur: color ut plurimum est cinereus, sed inter lamellularum strata nigricantior, cum rubedine quasi cupreâ, & scintillatione rarâ albentium minutiarum: odor crustarum, donec sunt in cacabo, cum balnei odore convenit, at si diu inde exemptæ ferventur, deperditur: sapor nullus, quasi arenam manderes: durities, qualis digitis pro varia illarum crassitie frangi, & pistillò in pulverem conteri potest: non salinde potest extrahi, licet per mensem maceres, aqua erit insipida; igitur dupliciter naturam crustæ hujus exploraturus aggressus sum: aquis nimirum stygiis, & calcinatione.

§. XVI.

Si aquam fortem, vel regiam crustæ affuderis, cum effervescencia fortissima ibi citiùs, hic tardiùs resolvitur: post filtrationem utrumque menstruum viridi eleganter colore tingebatur, tincturam, quæ cum aqua forti facta est, injectione

ne cupri, & ferri ad imitationem Boerhaavei *instit. chymicar. Tom. 2. dogmate 3. pag. 359. editione Parisina*, præcipitare conabar, verum neque cuprum in solutione nigricavit, sed eò usque genuinum suum colorem retinuit, donec virore tincturæ suppresso, cærulea facta est: postea Mars eidem solutioni injectus, Venerem præcipitavit, & cæruleam formam in flaventem commutavit. Tincturam verò cum aqua regis factam per mensem in loco quieto reposui, & tandem in fundo vitri inveni crySTALLA elegantissimè cæruleo-virentia, sapore purissimum imitantia vitriolum, ad quem figura pariter si microscopio, & Listeri descriptionibus credimus, non solum majorum, sed minimorum etiam crystal-lulorum accedere videbatur. Residuum in filtro, nigricantis instar magmatis, erat; hoc longo tempore aëri libero exposui, & pariter virore effloruit, sapor cum obscura quadam dulcedine, fuit acerrimus, & summè adstringens.

§. XVII.

Per calcinationem saporem crusta acquirit urentem, & adeo fortiter linguam penetrantem, ut si gustu exploraveris, diutissimè dolorem persentiscas: formam non mutat, nisi quod præter majorem friabilitatem, non modò lamellæ ab invicem faciliùs separentur, sed etiam earum superficies interior fiat nigerrima, exterior contra albicantior: si magnetem admoves nihil extrahit; qui aquam fontanam, calcinatae huic massæ, affuderit, nullum fervorem, aut incalcescentiam vitri, ut à calce viva fit, animadvertet, aqua tamen dulcedinem quandam adstringentem imbibit, & si reponitur, cremore obducitur.

§. XVIII.

Ruminatis solidis, ad ipsas putei aquas me converto: harum consistentiam, colorem & odorem Capite I. §. II. exploravimus; hæc solummodò super addo, quod dum in vase clauso aliquamdiu asserventur, ferè instar ovi putridi

fæteant, & durante canicularium æstu nonnihil viscosiores fiant, adeo, ut factis bullis, nonnunquam vitra angustioris colli ingredi recusent. in gustu levem, & nauseosam quandam dulcedinem, præcipuè in iis, quæ diutiùs steterunt, observabis, nullatenus verò aluminis, & salis Nitri sapores percipies, pondus aquarum nostrarum levius est, quàm Danubiensium, sub eadem mole, quod confirmat Arcometrum: hoc enim in aqua danubiensi tempore pluvio, & turbidulâ mergebatur ad gradum octavum: in nostra verò ad undecimum.

§. XIX.

In aquas has dupliciter indagavi, immixtis nimirum diversi generis corporibus, & igne: à prioribus, vel nihil, vel odor, color, aut consistentia immutabatur: nihil nisi domesticos colores impertiit pulvis gallarum, fl. balauſt. Sulphuris, fol. quercûs, lac, sal commune, & gemmæ. Probè autem notari cupio, ne imposterum, qui fortè experimenta mea repetere desiderat, fallatur, quod casu in salis gemmæ frustulum inciderim, hoc, dum pulverisatum, aquis nostris permiscerem, eas paulo post nigerrimo tinxit colore, forte ideo, quod de vitriolacea natura participaret: nam dum cum alio sale gemmæ idem experimentum denuo tentarem, nulla subsecuta est aquæ immutatio.

§. XX.

Odor in vitris angustioribus longiori tempore perseverat, quàm quæ latum habent orificium: ab immixto sulphure apyro ab initio quidem intenditur, sed mox evanescit. à spiritibus acidis Nitri, Salis, Sulphuris, aqua Regis, oleo, & spiritu vitrioli, quin etiam ab alkalinis, liquore nitri fixi, sale absynthii, & tartari imprimis, in alteram etiam diem conspicuus satis odor conservatur. Color verò aquarum nostrarum, tum ab alkalinis modò dictis, cùm à spiritu salis armoniaci, lixivio saponariorum, & aqua cal-

calcis in lacteum permutatur, præcipitatâ deinde ad fundum materiâ albescente: mihi libuit præcipuè illam hypostasim, quæ ab oleo tartari facta est, per filtrum separare, erat autem pulvis fusco albens, tenuissimus, naturæque alkalinae. Qui syrupum violarum aquis nostris addiderit, primum quidem nil novi inveniet, at postquam diutiùs reponitur, viror se manifestabit.

§. XXI.

Denique maximam alterationem inducunt sequentia: *Primò.* Vitriolum martis totum liquorem nigredine tingit, longiori mora, cuticulâ variegatâ gratè splendente, modò ordinariò tegit, vitrum flavedine inficit, & sedimentum fuscum, insipidum, nec ab acidis, nec alkalinis fermentans, nec super prunam inflammabile præcipitat. *Secundò.* Saccharum Saturni eandem produxit nigredinem, & sedimentum priori nigrius, super carbones citò evanescens, cumque acidis fervens: neque dici potest fervorem hunc, & velocem in igne dissipationem à saccharo saturni produci siquidem hoc ipsum super vivos carbones diutiùs durat, & cum acidis non ebullit. *Tertiò.* à butyro antimonii primum aqua recens flavo-turbida, cum odore tetrico mercurium vitæ præcipitat, decantata deinde post temporis intervallum novum præcipitatum coloris flavi, & naturæ inter acidam, & alkalina mediæ suppeditat. *Quartò.* Mercurius sublimatus aquæ nostræ commixtus albo-pellucido-flaventem effecit, & id, quod subsidet, naturæ quidem à priori non alienæ, nisi quod super prunas cum fumo inflammatur.

§. XXII.

Per ignem primò destillationem, & deinde evaporationem institui: illam in arena igne lenissimo cum libris duodecim balnei aggressus sum: illud, quod omnium primò transscendit Alembicum, & drachmas vix duas æquavit, mutato
reci-

recipiente speciali vitro asservavi: deinde destillationem rursus profecutus sum: ast ubique insipidum prodiit phlegma, illud quidem turbidulum cum odore quasi empyreumatico-terreò, sed quod neutiquam amplius à liquore natri fixi lactesceret. In fundo reperiebantur drachmæ duæ residui, cujus color fuscus splendentibus hinc inde albis, minimis, & tenuissimis lamellis, odor præter empyreuma nullus, sapor sali communi, ut ovum simile ovo, erat: si acidum quendam spiritum superaffundis, fortiter ebullit, ab oleo vitrioli nigro valde fumat, & super carbones, nec spumat, nec inflammatur, sed leniter salit: quod si per repetitas solutiones, & filtrationes salem inde extrahere contendas, semper aliquid terræ primùm quidem fuscæ, & ab acidis fermentantis, deinde verò successivè albioris, & cinereæ in filtro remanet. Crystallos autem elicere non potui, quamvis summa cura, & lege artis etiam alumine ad mentem Listeri fundum vasis fricarem, liquorem ad minimam quantitatem aquæ evaporarem, adeoque saturatum redderem, ut vix filtrum pertransiret, & linguam potenter feriret. Nihilominus hoc procedendi modo sal semper magis, magisque depurabatur, & super prunam crepitare capit.

§. XXIII.

In evaporatione specialiter observatur mutatio coloris aquæ: dum enim forti igne, diùque in eodem terreo vitreato trypode (donec aliquot mensuræ in auras abierint novam semper aquam superaffundendo) continuaretur, non modò turbulenta evasit: sed etiam dein prorsus virescebat, & in fine rursus in pallentem degeneravit colorem, interea verò per poros vasis aqua ipsa foras penetravit, & multæ falsæ bululæ effloruerunt. Residuum cum eo, quod à destillatione remansit, fere convenit, circa quod observandum, quod, si immediato, & fortissimo igne urgeatur, albe-

albescat, & micantes rariores sunt particulæ, at si levior, & mediatum solum ignis sit, copiosius scintillat, & rufum est.

CAPUT TERTIUM.

Proponit Principia Agendi, & Utendi modum.

§. XXIV.

Qui vulgari niti velit opinione aurum, argentum, martem, alumen, nitrum & sulphur nostris balneis inexistere percipiet: alii verò superioris ævi scriptores posteriora tantum tria principia adorant, vide Ludwigstorffisches Baad-Buch / titulô relation und Bericht von den Baad-Brunn zu Teutsch-Altenburg & præcipue illo, qui inscribitur: Fernalers Gutachten / was dieser Baad-Brunnen für Mineralien in sich führet / und worbey solche zu erkennen: dicere tamen ausim, quod hactenus nemo ex hoc fonte nec alumen, nec nitrum confecerit, neque illius decem, & hujus octo partes inesse, ut scriptum est, ad oculum demonstrabit: certò sive ad chymiam appelles, sive tartarum indages, nihil invenies, quod sententiam confirmat.

§. XXV.

Et ut ab auro initium ducam ejus pathognomonicus character est, ut in mercurio subsideat, & solutum ab aqua Regis cum oleo tartari in aurum fulminans præcipitetur: si in nostris aquis lateret, illud vel in scoriis Capite II. §. XV. vel in fæcibus §. XII. Capite II. inveniretur, nam illi, qui in danubio aurum lavant, non ex aqua, sed ex arena illud eliciunt; nempe ob gravitatem suam aquis innatare nequit; igitur ego scorias, & fæces tenuissimè pulverisatas, mercurio fluenti in vitro superstravi: verum nec mica in fundum decidit, non autem fidum satis hoc experimentum est; si-

C

qui-

quidem minutiae, siquae inessent, ipsae mercurio innatarent, quemadmodum aureus ipse injectus, ob laminatam figuram: deinde facile etiam amalgamarentur; quare partem solutionis cum aqua Regis (§. XVI. Capite II.) factae, instillatò oleò tartari per deliquium, ad modum *Zwelferi in mantissa spagyrica part. 1. Cap. 1. pag. 320.* praecipitare studebam: verum nihil decidit, quod aurum fulminans, vel colore luteo, vel accensione saperet, idem cum faecibus balnei, sed pariter frustra tentavi.

§. XXVI.

Argentum verum Hoffmannus *Opusculis physic. Medicis de elementis aquarum mineralium rite dijudicandis* §. 37. omnibus aquis denegat; quia in vitriolum mutari, consequenter nec aquis resolvi potest. Quod nostras verò attinet, si in scoriis, vel faecibus latitaret, sanè cuprum immissum, in solutionem eorum cum aqua forti, nigrescere deberet, ut omnibus artis chymicae peritis constat: at contrarium est in nostro casu, seu cum faecibus experimentum instituas, seu cum scoriis, ut factum est §. 16. cap. 2. Cæterum, ne dubium tibi moveant albo-splendentes illae squamulae, quas primùm in faecibus (cap. 2. §. 12.) etiam post calcinationem conspeximus: deinde in tartaro (cap. 2. §. 15.) & tandem in residuo, sive ab evaporatione (cap. 2. §. 13.) sive à destillatione (cap. 2. §. 22.) pervolvendus est paragraphus 82. & 83. cap. 3. sect. 2.

§. XXVII.

Martis particulas copiosas in lapide cap. 2. §. 11. & paucissimas in faecibus cap. 2. §. 12. ope calcinationis, & magnetis ad *Lisleri* exemplum demonstravimus: ast in spuma, (cap. 2. §. 14.) tartarò (cap. 2. §. 15.) & materiâ à destillato balneo (§. 22. cap. 2.) relictâ frustra quæsivi.

§. XXVIII.

§. XXVIII.

An autem terra aliqua martialis aut vitriolica saltem effæta, aquas nostras nobilitet, quæstio hæc digna est, ut ventiletur: residuum quidem ab evaporatione (§. 23. cap. 2.) per filtrum à suo sale liberatum, ebullit cum acidis, & rufecit sicut ochra apud *Listerum*. Deinde crySTALLI vitriolacei in solutione scoriarum cum aqua regis reperti, sapor ille, & viror, qui residuum in filtro à solutione supradicta (§. 16. cap. 2.) inficit, mysterium quoddam occultant: rem *in priori casu* ita fieri concipio: in filtratione quædam ochræ partes unâ pertransiverunt, quæ deinde à spiritu vitriolico in aqua regis latitante (siquidem ex nitro, vitriolo, & sale ammoniaco componebatur) imprægnatæ, successu temporis quiescente solutione, in fundo unâ cum cupreis ramentis (§. 37. *hujus capituli*) derasis, in cæruleo-virentem formam coagulabantur. Posterius pariter ex simili ochraceâ materiâ eodem spiritu irroratâ derivandum esse credo: quoniam *Listeri* observatione constat, quod ex effætâ ochrâ, paulisper tamen in loco humido recondita, vitriolum denudò generetur: multò magis ergo, si vitriolaceo spiritu imprægnetur.

§. XXIX.

Neque dicas: ochram scoriis non inesse, quia ex calcinatis magnes nihil attrahit; nam etiam vitriolum ipsum ex ipso chalybe confectum, & non leviter ustulatum magnes non attrahit, deinde ochra, utut volatilis est, quia residuum (§. 13. cap. 2.) levi solùm, non forti igne evaporatum rufescit. Si urges saltem aquas immixtio Gallarum Turcicarum nigredine, secus ac (§. 19. cap. 2.) asseritur, tingere debuisset. *Respondeo ex Listero tractat. de fontibus medicis Angliæ cap. 6. num. 5.* ochram aliquando ita lavari, ut aquas atramentosas cum Gallis non efficiat: patet id ipsum in acidulis longâ morâ, & aperto vase evanidis: hæ

enim (quamvis ochram in fundo lagenæ reperies) non tamen tincturam à Gallis recipiunt. Igitur concludo cum laudato Authore *lib. citat. cap. 12. pag. 77.* etiamsi omnino nihil è contentis crematis magnes attrahat, tamen nihilo minus ferri metallum inesse posse.

§. XXX.

Confirmatur sententia nostra *ex cap. 2. §. 21. num. 1.* à vitriolo enim nigredo, adstringens, & terreum principium in aquis præsupponit, v. g. gallas, rad. bistort. Herbam salviæ, folia Thee, & cætera artificialiter incocta: ergo cum ars locò citatò aquis illud nostris non indiderit, naturaliter inest sub vaporantis, & effætæ nomine ochræ, quæ, quamprimum ad fundum cadit, aquarum nigredo cessat, si *queris*, cur aqua nostra, postquam diutius aperto vase esse finitur, non ampliùs à vitriolo tingatur; *dico ex Listero loco citato*, ochram duplicem esse, aliam vaporantem, quæ instar spiritus in fontibus tum frigidis, cum calidis avolat, aliam, quæ in igne permanet: prior potissimum aquis nostris efficaciter inest, & ab ea tantum hoc experimentum petendum est, posterior autem, & leviter, & segniter tantum tingit, ut experiri potes, si super eam magnete separatam (*cap. 1. §. 2.*) vel fæces calcinatas (*§. 13. cap. 2.*) vel ipsum residuum leniter ustulatum aquam affuderis, eique vitriolum injeceris; altera quippe die fuscitas solum aliqua percipietur: ratio est, quod, aut igne immutetur, aut nexus, quem naturaliter cum aquis habet, destruat, aut aliunde ratione crassitie improportio sit.

§. XXXI.

Præter ochram tartarus balnei (*§. 15. cap. 2.*) aliud etiam terræ genus patefacit, quam calcariam appellamus; nam fere in calcem vivam uritur, ut plurima signa (*§. 17. cap. 2.*) declarant: *confer Willisum Tractat. de fermentatione cap. 10. pag. 79.* hæc in eo quidem fixa, volatilior tamen in spuma

spuma (§. 14. cap. 2.) quia longiori coctione disparet. (§. 2. cap. 1.) Tandem tertium adhuc terræ genus in aquis nostris latet, quam tunc primum, dum tertia, & quarta filtratione salem à residuo balnei evaporatò (cap. 2. §. 22.) depurare volueris, in filtro conspicias: albicat magis, gustu insipida est, cum quadam asperitate, quasi subtilissimæ alijus arenæ, farinam imitatur, & similiter ad quandam lapidis calcarii speciem referri potest, sed cum hac distinctione, quod nec cum acidis, nec alkalinis ferveat.

§. XXXII.

Non hîc alumen multis, aut nitrum calcarium refutabo; utrumque enim hoc super carbones vivos spumat, nullatenus massæ nostræ, seu ex ipso balneo desumantur, seu eæ, quæ adjacent, spectentur, ut cap. 2. fusiùs videre est. Si dicas saltem per poros tripodis terre in evaporatione balnei nostri (§. 23. cap. 2.) multæ bululæ effloruerunt: dico, quod hoc etiam sali communi, si igne fortiori uratur, commune sit.

§. XXXIII.

De nitro vulgari, quid sentiam facilè cuique patet: nullum enim corpus, quodcunque examinavimus ullum ejus signum, nec inflammabilitate, nec frigoris sensu, minus figura prismatica præbet: neque obstat, quod præcipitatum à Mercurio sublimato super carbones vivos, & inflammabatur, & fumabat (cap. 2. §. 21. num. 4.) nam, dum altera vice experimentum factò copiosiori præcipitatò tentarem, non successit: ideo puto, me ob paucitatem præcipitati in filtro remanentis, deceptum fuisse: quoniam chartæ emporeticæ particulæ probabiliter simul abrasæ accesserunt, quod in cautelam aliorum adnotare volui, & licet nulla subesset fallacia, nihilominus inde tamen nitrum phlogiston non probatur; quia hoc levi saltem cum sonitu, secus in phænomeno nostro accendebatur.

§. XXXIV.

Salis communis maxima in aquis nostris extant vestigia: nam sapor residui à destillatione (§. 12. cap. 2.) crepitatio super ignem, fumus ab infuso oleo vitrioli nigro asurgens, & nares fortiter feriens rem nostram abunde probant. *Si opponis:* etiam ab oleo vitrioli super nitrum instillato, fumus ingens elevatur. Contra est, quod noster album colorem præsetulerit: à nitro verò fuscus quandoque rubeus etiam fumus ascendit.

§. XXXV.

Sulphur pariter aquis nostris haud denegare possumus, quia non solum ex odore (cap. 1. §. 2. & cap. 2. §. 18.) sed ex eo etiam, quod balneum argentum per varios successivè colores denigret, ostenditur. Præterea odor spumæ super prunas (cap. 2. §. 14.) interior laminarum calcinati nigredo tartari (cap. 2. §. 15.) quemadmodum si cornu cervi igne clauso ureretur. Item viscositas aquarum corruptarum (cap. 2. §. 18.) fætor ab infuso butyro antimonii (capit. 2. §. 11. num. 3.) & cum saccharo Saturni fida satis encheiresis (cap. 2. §. 21. num. 2.) assertum nostrum demonstrant; etenim si hoc ultimum in aquas evanidas projeceris, lactescunt solum, at si illis flores sulphuris satis incoxeris, rursus nigredo consueta orietur: *si oggeris:* me balneo evanido primum saccharum Saturni injecisse, deinde flores sulphuris, ac postea sat diu ad ignem incalescere permisisse, quin tamen ulla mutatio colorum subsequuta sit. *Respondeo* me notanter monuisse, quod primum flores sulphuris incoqui debeant, ac demum saccharum Saturni injici: secus enim hoc non finit aquæ debitè communicari.

§. XXXVI.

Optimum verò sulphuris indicium desumitur ex odore illo, qui exoritur ab affusione spiritus cujusdam vitriolici super fæces (§. 13. cap. 2.) aut tartarum nostrum calcina-
tum:

tum: cujus eadem mihi causa esse videtur, quam *Hoffmannus* observat *physico-chymicar. lib. 3. observatione 10.* fumo sulphureo, qui ex affuso spiritu vitrioli super carbonem vivos elevatur, attribuit. *Si opponis* in nostro casu odorem provenire ab oleo carbonum se in fæcum, aut tartari poros, dum calcinarentur, insinuante; ast amabo, cur idem carbonum oleum se pariter faxis nostris (*cap. 2. §. 11.*) utpote eodem igne calcinatis non insinuaverit? licet enim prædictos spiritus iis superaffundis, nullum tamen odorem sulphureum percipies. *Quæres*, quid fieri possit, ut tum acida, cum alkalina (*§. 10. cap. 2.*) odorem balnei nostri diutius conservent: *respondetur*: quod alkalina agant sulphuris generati partes volatiles exteicando, sicut dum flores sulphuris cum sale tartari funderes; acida verò novum commune quasi sulphur generando, sicut in superiori Hoffmanni exemplo apparet.

§. XXXVII.

Spiritum aquarumstrarum corrosivum esse, cacabi fortissimi, in quibus coquitur balneum, vix ultra 20. annos durantes testantur: narratur enim, quod dum aliquando pretii levioris causa cacabus tenuiori de cupro, & non usque adeo firmo fundò, constructus fuisset: una æstate exiguis instar cribri foraminibus exesus fuerit. Specialiter spiritus iste Marti infestus est, alias jam dudum circulis ferreis vannos cingi jussissent balnei possessores, comprobatur assertum catena ferrea (*§. 11. cap. 2.*) igitur illum potissimum è martialis mineræ natalibus gigni autumo: ita enim & odor sulphureus, & montis, ex quo aquæ scaturiunt, indoles (*§. 10. cap. 1. & §. 11. cap. 2.*) & apparens à spiritibus vitriolaceis super fæces calcinatas affusis phænomenon (*cap. 2. §. 13.*) suadent. *Si opponis* ex (*§. 14. cap. 2.*) quod spuma spiritum fætentem, & alkalinum destillatione supeditarit: *ajo*, istum vix genuinum spumæ partem esse; nam
sicut

sicut fæces è fundo exceptæ (§. 2. cap. 12.) ob pennas gal-
linarum &c. impuræ fuerint: ita spuma etiam ex incuria
eorum, qui balneo incoquendo præsumt. Ego quidem quan-
tùm cernere poteram separavi: sed tamen ignis meliùs.
Concludo itaque in aquis nostris reperiri, ochram satis vo-
latilem, & effætam, terram calcariam, farinam arenulæ
quasi calcariæ, sal commune, sulphur vaporans, & spiritum
ex minera Martis.

§. XXXVIII.

Positis principiis modus agendi elucescit: *aqua* enim
totam corporis peripheriam, quantò aëre est gravior, tantò
premit vehementiùs; quia igitur gravitas illius 850. circi-
ter vicibus hujus pondus superat apud *Bærhaaveum Ele-
mentor. chymicor. tom. 1. pag. m. 549.* facilè quivis de aquæ
viribus in promovendo fluidorum motu, acrimoniâ diluen-
dâ, comprimendâ, penetrandâ, consequenter & hume-
dandâ solidâ conjectabitur. *Salis communis* vis irritans
cuius nota est: ast cum valdè exigua quantitate insit (vix
enim scrupulum semis ex libris sex aquæ adipiscimur) non
tantos ab eo effectus præstolari debemus. *Sulphur* abster-
git, *farina arenosa* fibrillas repetitis impulsibus agit, *terra
calcaria* absorbet, *ochra* præterea villos roborat, *spiritus*
tandem intimos vasorum & fibrillarum tubulos permeat,
tonum addit, lentores impactos resolvit, & per convenien-
tia emunctoria pro naturali vasorum dispositione elimina-
re cogit. Vide §. 2. cap. 4.

§. XXXIX.

Ratione utendi modi memorantur Croatæ quidam è
vena illa, quæ ad Danubii ripas (cap. 1. §. 9.) egreditur,
bibisse, & fortiter desuper purgasse. E puteo tamen nostro
nullus scitur, qui aquas in internum usum adhibuisset præ-
ter gallinas, anseres, equos, qui avidè inde potare, & pin-
guiores fieri perhibentur. Igitur externus usus solùm ha-
tæ.

Genus ex §. 4. cap. 1. observatus est. Hanc autem prærogativam etiam præ cæteris Austriæ balneis obtinet, quod cum vicino Danubio misceri, & pro indicatione Medici in cholericis, sanguineisque attemperari possit. Cavendum pariter, ne nimis calefiat: sufficit enim juvenibus, & calidis æstivo præprimis tempore quandoque nihil, quandoque unam tantum urnam fervidæ pro uno vanno calefaciendo adhibere. Ne aliunde in fervorem proclivis sanguis, fortius agitetur. Præterea hi, & omnes, qui doloribus capitis gravioribus sunt obnoxii, cautè observabunt, ut dum solio insident, caput à vaporibus sibi bene muniant. At phlegmatici cum senibus, & calidiùs (§. 3. cap. 1.) & diutiùs, & puriùs balneabunt, & gausape vannum contegent, ut nimis citò mineralium spiritus in auras non abeat. Cætera, quæ ad regimen, & diætam pertinent ex cap. 4. §. 53. sunt petenda.

CAPUT QUARTUM.

Ponit Usus, & abusum Balnei Altenburgensis.

§. XL.

UTilitas Medica consideratur habito respectu ad in & coindicantia: illuc pertinent morbus, causa morbi, vires, & symptomata: huc temperamentum, ætas, tempus, regio &c. de illis ordine agam, hæc sparsim interferam. Si cacochymiam biliosam, aut serosam acrem cum pituitosa, seu acidâ in corpore humano commixtam chronicè prædominari contingat, difficile malum, cujus remedium non alibi faciliùs, quàm in nostro reperies balneo; nam cum medici opus sit naturæ æquilibrium restituere, si das calida,

D

effe-

efferantur volatiles bilis partes; si frigida, visciditas non subtilizatur, porique clauduntur. Ergo quod inter hæc medium, optimum est.

§. XLI.

Atque ut à causis rem conficiamus, si subitanæ modò in calidum, modò frigidum permutationes: si diæta ex calidis, frigidisque coacervata sit: si nunc vigiliis, nunc somnò nimis torpescimus: si modò mærore, modò rursus excessivis iræ, Veneris &c. motibus exagitatur corpus: si evacuationes consuetæ v.g. hæmorrhagiæ narium, menses, hæmorrhoides in subjectis robustioribus diutiùs suppressæ sint: &c. quid, amabo! nisi memorata sæpe exsurgit caco-chymia? docent id phlogoses sine manifesta causa evenientes, paroxysmi morborum ab assumptis, seu calidis, seu frigidis exacerbati, symptomata quandoque ad speciem contraria, & reliqua, quæ in sequentibus adducemus: an ne existimas calidis, potentissimisque Badensium aquis te sanitatem pristinam recuperaturum? an forte frigidis Bertholdstorffensium, aut Rhodaunensium aquis &c.? Hypocrates cum tota dogmaticorum schola per contraria curat: effervescentiæ opponitur temperatio, viscedini attenuatio, causæ inhærenti ejus exclusio, stasi motus naturæ conveniens: totum hoc præstat balneum Altenburgense ex Cap. III. §. XXXVIII.

§. XLII.

Antecessores nostri morbos solummodò à frigore ortos aquis istis curari voluerunt, at si accuratiùs rem inspicias, rariùs quidem, & frigidos, & calidos à nostro lædi balneo observabis: siquidem naturæ est mediæ, multùmque differentis à thermis Badensibus; hæ enim vaporum acrium vehementiâ inflammationes oculorum generant, in podagra ut plurimùm nocent, contracturas persæpe adaugent. Nostri verò balnei aqua elegantissimum præbet remedium. Sane si sub-

subiectum sit plethoricum, biliosum, aut juvenile in omnibus iis morbis, in quibus Badenses aliàs commendantur, multis parasangis nostros adhibere præstat. Ideò singulis ferè annis tristia Badæ notantur exempla, at vix unum seniorum memoria tenet in balneis nostris. *Oppones*: Spiritus martialis, & ochra nimis in cholericis fibrillas stringunt: Sed contra est, quod posterior omni vitriolica careat adstrictione ex §. 28. *Cap. 3.* spiritus autem ad libitum aqua danubienſi (§. 29. *Cap. 3.*) dilui potest, & sponte naturæ ab influente frigida in puteum venâ (§. 6. *Cap. 1.*) ita diluitur, ut oscillationes promoveat, non effrenet.

§. XLIII.

In specie in doloribus capitis, cephalæâ, aut hemicrania per consensum v. g. ab utero in virginibus maturioribus, viri cupidis, aut viduis juvenculis: in auditu difficili cum primis à partu: in tremore, vertigine, spasmo, aut paralyſi cum aphoniâ, superveniente potatoribus, colicæ convulsivæ, Rheumatismo, & in asthma spasmodico: ictero, phlogosis hypochondriacis, suppressione hæmorrhoidum inveteratarum, Chlorosi cum palpitatione cordis, mensibus dolorosis irregularibus, aut adjuncto cardialgico dolore, &c. obstructis: sæminis recens maritatis, & sæpiùs abortientibus, sudore juvenum nimio, ulceribus scorbuti rancidi, & doloribus profundis, præprimis si aliò simul per fontanellas &c. materia peccans avocetur, & spumâ balnei pars affecta illiniatur. Tandem in scabie etiam, experientia quotidianâ teste laudari meretur; sic filius vitriarii Hamburgensis cæruleis pustulis, albâ tectis crustâ, toto corpore obſidebatur, quarum si quandoque unam aperiri contigit, ichor erumpens multum ulcus exedit, & inflammavit, spatio trium nihilominus septimanarum curatus est.

§. XLIV.

Præ cæteris usus ejus recentissimis exemplis commendatur *primò*, in arthritide calida: sic multos invenies, qui ab aquis Badensibus, deterius habuere, nostris ita alleviati sunt, ut totò fere annò immunes perstent; in quorum censum meritò venit supra laudatus Dominus Selescovitz vir septuagenarius, sanguineus, vegetus, diætæ, perspirationi, & commotioni studens: balneat quadraginta, & ultra per annum vicibus, & lustrum jam labitur, ex quo non ampliùs, nisi summò hyemis frigore, per duos, tréve dies decumbit. Non jam adducam duos ante annos piè defunctum patrem Ivonem Ord. S. Francisci concionatorem Jubilatum, & senioremb Hamburgensem, qui per multos annos, tum hyemis, cùm æstatis tempore hac sibi medicina vitam prorogavit. Plura vivòrum prostant exempla, quorum nomina in publicum proferre non licet: Illustrissimus quidam Baro quadragenarius, & sanguineus per medium annum ex podagricis doloribus decubuit, quam primum ad nostram confugit anchoram, meliùs habuit. Nobilis matrona 45. annorum præterquam, quod pedum usu destitueretur, ex metastasi arthritica à cubito ad carpum usque sævissimã manuum inflammationem perpeffa fuit; at nostris aquis ab omni dolore, & captivitate pedum est liberata.

§. XLV.

Neque hìc certum morbi tempus religiosè nimis observandum: in ipso podagræ paroxysmo ingredi balneum juvat, hoc olim jam suasit Magnificus Dominus Mannagetta; ita enim intra triduum cessare solet dolor, & membrum in officium redit. Non autem repercussio materiæ incassum timeatur; abest enim ab aquis nostris vitriolum, & quod antiquitùs somniabatur alumen. Sunt etiam nonnulli Medicorum, qui ultra quatuor, aut quinque balneationes non concedunt, metuentes, ne ex corpore impuro nimia quantitas

titas materiæ prodagricæ in debilitatos aliunde artus, hoc pacto decumbat, sed vel ideo multò diutius ægrotantes balneare oporteret, ut omne impurum in partem minus principalem deponeretur, præprimis in podagra recurrente, in qua probatissima sæpe remedia felici carere eventu videmus.

§ XLVI.

Cæterùm in Ischiatica aliquot annis inveterata, aut aliis doloribus diuturnis, & fixis celebratur: generosissimus quidam super unam Cæsareæ militiæ legionem Colonellus, temperamenti mediocris, à 23. annis tremendos in axillis dolores perpeffus, & quia jussu Pofoniensium quorundam Medicorum, sex indies horis balneo insedit, dolores quidem cessârunt, at in tantam debilitatem incidit, ut non curru, sed adversò danubiò Viennam revehi debuerit. In rheumatismo certò multorum experienciâ, utilitas balnei nostri commendatur, sed admonere debemus, quod plerumque ab initio susceptæ curæ ob agitatam causam, dolores adeo augeantur, ut vix tolerantur: deinde autem spiraculis cutis apertis successivè evanescunt. Nonnunquam etiam toto curationis tempore vix notabile levamen perfen- titur, at quatuordecim circiter diebus post peractum balnei usum, pacato humorû motu, prima sanationis signa apparent.

§. XLVII.

Prodest *secundò* in contractura cumprimis juvenum: puella 15. annorum Croato - Austriaca ex nimis doloribus emaciata, ita contracta est artubus, ut in- & extra balneum portari debuerit, dum sexies balneavit, levamen sensit, & tandem longiori usu totaliter curata est. Rursus puer 10. annorum ex Ungerisch - Altenburg totus macie consumptus, & omnibus artubus captus, eminentibus instar culcitæ genubus, postquam viginti vicibus lavacrum subiit, uni baculo innixus egredi poterat. Centies dein, & ultra balneavit, & perfectè saluti restitutus est, nunc Pofonii literis vacat.

§. XLVIII.

Prodest *tertiò* in fluore albo : durante in fessu hoc, supremam balnei superficiem, & fundum fætidissimus mucus occupat, unde eò usque lavacrum continuandum est, donec aliquando clarescat. Illustrissima persona obesa, & sanguinea per duos annos hoc fluxu tenebatur, aquis fotericis in Trenczin sinè, sed nostris cum euphoria per quatuor septimanas usa, & paulò post masculò imprægnata est.

§. XLIX.

In febribus intermittentibus quartanis cum obstructionibus quidam balneum ingressi sunt, macros & exsuccos non juvit, sed neque multum nocuit. Contra textor quidam Hamburgensis quinquagenarius homo cæteroquin pinguis, & tribus anni quadrantibus pedum tumore ædematoso laborans in actuali paroxysmo balneavit, vomuit, & sanatus est. Dominus Author desß Freyherl. Ludwigstorffischen Baad-Buchs commendat in hydropè incipiente, aut anasarca; referatis enim obstructionibus lymphæ &c. circulus promovetur: ast nemini author sum, ut inveterato in ascite, cum diuturnis viscerum læsionibus, iisdem aquis utatur. Nocent in phtificis, hæcticisque colliquationibus, & hæmorrhagiis nimis; nullæ enim hîc per balnea evacuationes sunt promovendæ, quia aliunde nimis. Deinde menstrui fluxûs tempore absint balnea, ne cursus naturæ turbetur. In febribus verò continuis, aut exanthematicis partim ob vires, partim ob mutationes corporis nunc madentis, nunc siccati, nunc calidi, nunc frigidi: partim etiam, quòd excretiones symptomaticæ persæpe lethales accedant, ab ejusmodi lavacris abstinere cogimur. Causam tamen antecedentem morborum epidemicorum, præcipuè si in aère ob ventorum defectum, aut putrefactionem latitat, vapor balnei nostri corrigit: ideo jumenta elapsis jam jam annis, & homines

mines 1713. ab omni in Teutsch-Altenburg infectione liberi perstiterunt, quamvis circumquaque copiosi, & inficerentur, & perirent.

§. L.

Patet ergò singularis Numinis providentia, quæ Austriæ simul, & vicinæ Hungariæ scaturientibus in confiniis aquis, ad illos averruncandum morbos, qui regiones has potissimum laceffunt, benignissimè prospicere voluit; nam potus vinosus, & spirituosus, noctis frigus, & ciborum farinaceorum incolis familiaris quantitas, nullam sæpiùs præter eam, quam §. 40. & 41. *hujus Capituli*, assignavimus, cacochymiam producere valent. Sane plurima popularium pars ex ista laborat, qui appropriatum sibi remedium non alibi melius, quàm è nostris haurient aquis.

§. LI.

Diversam edit balneum nostrum operationem, ob meorum diversam, fibrarumque in diversis subjectis constitutionem; nam *in aliis* per insensibilem transpirationem, post balneum in lecto, (& somno aliunde facile abrepente) auctam, ac per jussula, theata &c. promotam, operatur: *in aliis* per alvum, sed rariùs: siquidem sæpe primùm adstricta est, & clystere promota, deinde utiliter, sicut à magnesia nitri, ubi acidum prædominatur, solvitur. *In aliis*, & sæpe quidem per urinas adeò, ut ter, quaterve in vanno lotium reddere cogantur. Vir quidam in nobili officio constitutus, urinæ paucitate, doloribus lumborum, & unius pedis majore ædematoso tumore excruciabatur: postquam 15. vicibus balneavit, calculum magnitudinis fabæ eminxit urinâ profluente multâ, crassâ, arenosâque, pes infirmus detumuit, sanò econtra nonnihil intumescente, domum rediit.

§. LII.

Nonnulli dum balneare inchoant, in nauseam ciborum incidunt, & vix antequam vigesies aquis infederunt, appetitum

titum recuperant, rursus multi cum appetitu diu prostrato balneum ingrediuntur, & ab aliquot balneationibus subito appetere incipiunt. Excellentissimus quidam Generalis vix ossibus, exsuccus, hærebat, colore flavo cum apestia totali, ex vulgi sententia, primus omnium mori existimabatur, at postquam sex vicibus balneavit, redeunte appetitu melius habuit: singulis deinde annis hanc curam repetiit, & non modò sanus, sed etiam eliminatâ cacochymiâ, & redintegratò balsamicò humorum statu, pinguis evasit.

§. LIII.

Dum subterranearum exhalationes minerarum potentiùs vigent, aut corpus pinguius est, vel falsedine humorum scatet, item in iis, qui calidiùs, longiùs, sine debita intermissione, mane, & vesperi balneant, exanthemata, etiam in fine quandoque totius curationis oriuntur: quorum venturorum certum signum reputatur esse, ingens oppressio pectoris: dum sponte, aut arte v. g. pulvere epileptico marchionis &c. adjuta, erumpunt, pruritus, ardor & tensio persentitur: sive pustulis quasi miliaribus ægri obsideantur, sive rubeant vibicibus obstiti, velut flagris cæsi, ut *Hippocrates apud Duretum lib. 2. cap. 21. concord. 1.* loquitur, tandem post quatuor, octo, vel quatuordecim dies citiùs, aut seriùs, prout moderatiùs, aut immoderatiùs balnei usus continuatur, cum disquammatione cutis evanescunt.

§. LIV.

Qui exactum regimen, tempus, & vices balnei, simul, & diætam balneantibus accommodam desiderat, in *disputatione de Thermis Austriaco-Badensibus à Collega quodam meo* habitâ inveniet. Ego hîc nihil habeo, quod superaddam nisi quod locò balnei Danubienfis, quod pro complemento curationis, ad odorem sulphureum abluendum, usurpatur, aliud quodcunque cum aqua fontana, & emollientibus herbis, vel hordeo parari possit.

PRO-

PROLEGOMENA.

Brenwart vicus est trans Danubium, quinque à Vienna miliaribus, situatur in valle, quæ ab Oriente in Occidentem porrigitur, amne irrigatur, piscinas habet, puteosque haud profundos: ad septentrionem, meridiemque colles, seu potius fertilissimorum segete camporum, viarumque ripæ, vinariis nobiles cellis ponuntur. Hyeme densissima sunt nebula, æstate frequentes pluvia, & tempestates: aer potissimum Zephyro, Euróque perflatur: Anno 1713. pestis Viennâ per rusticum deportata octuaginta oppidanorum capita abripuit, quin etiam inter armenta sex ante annos morbus sævit, qui per cadaverum dissectionem ex corruptis ortum pulmonibus traxisse compertus est; at annô elapsô, quamvis per multa vicinorum bovia epidemica grassaretur lues, damni hic tantò minùs animadvertebatur, quantò graviùs alibi sæviebat. Caterùm si habitantium indolem accuratiùs pensitaveris, multos venerandæ senectutis invenies, hæmoptisis & dysenteria inaudita sunt mala, phthisis rarior: Hyeme, & Autumno febres continuas, catarrhos &c. balneator observat: Verno, & reliquo tempore omnes fere vivunt incolumes. Magnum profectò naturæ est beneficium in loco minùs salubri, valetudinem nihilominùs tot prærogativis firmam, persistere posse: sed incolæ totum id post Superos publico, quo vicus, in communem hominum, pecorisque usum, exornatur, fonti in acceptis referunt, quod, an rectè? sequentibus dilucidare conabimur.

SECTIO II.

De Balneo Byrenwartensi.

CAPUT PRIMUM

*Descriptio fontis, & præparatio Balnei Byren-
wartensis.*

§. LV.

AD Orientalem Vici plagam in medio vallis, fons è querno, & terram supereminenti puteo, erumpit: profunditas 26. diameter 5. circiter pedes habet: aqua summam sponte transgreditur oram, & tribus semicanalibus effluit, quorum duo minores sunt, in ordinarium hominum, pecorisque usum. Alter longior in locum, ubi coquitur, deducit: totus fons quadratâ, & rubro tinctâ colore sepe ambitur, non testô, non operculô, non umbra ab æris injuriis munitur. Soli, pluviis, nivi &c. exponitur, dum ego illum invisi, exsiccatae viarum sordes à ventis elevabantur, & in aquam deciduæ supremum ejus planum quasi tenui cuticulâ condiderunt.

§. LVI.

Mirabar, fontem, sotericum non meliùs custodiri, & dum hujus causam quæsivi, illam percepi, ut influxui nimirum siderum

rum pateat aditus: verùm, éssne tantùm inde commodi, ut detrimentum, quod ab aëre infertur, resarciat, cuius sanæ mentis judicandum relinquo: aqua pluviae citissimè corrumpitur in meros vermiculos: nivis tanquam inimica pettori, & orba spiritu ab *Hippocrate* damnatur: viarum sordes non modo de se suffocant, tussim movent, circulum præpediunt, tracheam, stomachum, viscera &c. opplent: verùm etiam cum ex rebus omnis generis, nobisque ignotis consistant, tali perfacilè pacto deleteriæ qualitatis, aut saltem peregrinæ, & à fontis virtute multùm alienæ indolis mineræ, herbæ &c. in aquas transportantur. Accedit, quòd siderum natura nos penitus adhuc lateat: quis enim solidò argumentò Saturni malignitatem, Jovis benignitatem, aut Mercurii inconstantiam evincere valet? nugæ sunt Astrologiæ divinatoriæ. Quinimò, cum Astra non minùs bonos, quàm malos gignant effectus, cur non ad fontem tuum, cum Calendariò, & tubò astronomicò continuò sedes, & pro illorum diversitate jam contegas, jam aperiās, quemadmodum in eclipysibus apud quosdam usitatum est. Profectò tam subtilis est Superiorum in sublunaria actio, ut licèt instar Danaës te occludas, nihilominus penetret: quot pellibus arthriticus, podagricusque se munit! omnia cubi- culi foramina obstruit, & in molli se condit lectulò: at- tamen ad æquinoctia, & solstitia amarulento sentit ore, moveri dolorosum internè thermometrum &c. itane tu, si fontem tectò defendis, sidera arcebis?

§. LVII.

Puteus singulis solet annis purgari, sed dum ego illum observarem, sordes diutiùs inhærebant; interior superficies bullulis undique, & herbacei coloris mucidine, quam modica flavedo, & fuscitas distinxit, adeò obsidebatur, ut quibusdam in locis fere pugni magnitudinem æquaret: hinc sæpe avulsæ crassiores laciniae fonti supernatant, sæpe cu-

ticulæ tenues, & ex cæruleo-albentes, quas nitrosam vulgus erroneè vocat pinguedinem; at sive in illas aciculâ ab aqua semotas, indages: sive obtutum, aut microscopii aciem splendente sole defigas, pingue nihil, sed subtilissimas, levique nitore variegatas, muccaginis illius membranulas esse, faciliè cognosces: cum bullulis verò ità comparatum est, ut, quasi uniones Mercurii vivi splendore lucentes, existimes, certant continuò moveri, jam è fundo in medii putei parietes, jam inde copiosissimæ in supremas aquas gratissimo cum tremore undulant, ubi pars subito in auras evanescit, pars in circumferentiam propulsa fontem leviter coronat.

LVIII.

Ut certiùs naturam aquarum scrutarer, curavi fontem purgari: fordes è putei parietibus deverrebantur; aqua primum bona, circa finem nigra, crassa, corrupta, fæculenta, instar cloacæ fætens hauriebatur, quin tamen unquam tota exhauriri poterat; nam ad orientalem fontis plagam penes fundum magna ex commissuris asserum vena tanto cum impetu salit, ut intrusis etiam multis centonibus occludi nequeat: putei latera contabulata sunt, muscò undique firmantur, ansisque ferreis, quarum plurimæ illæsæ, sæpe etiam albente ferro nitere cernebantur: at quaternæ, vel quinæ (non obstante trium circiter mathematicarum linearum crassitie) rubigine, & diuturnitate exesæ, ideóque noviter reparandæ erant: ingens intus frigus, fictilium fragmenta, duri lapides, & illuvies eâ copiâ fundum opplebant, ut, antequam puram contigimus arenam, accrescente aqua, ab opera recedere coacti simus.

LIX.

Locus, ubi fontana nostra in balnei usum paratur, est rectangulus, ruditer asperis ex asseribus conclavatus, in tres areas divisus, in prima ligna fornacibus immittuntur, in ultima ternæ sunt cameræ, in quibus pauperiores balneant:
in

in medio balnearia est suppellex, & gemini è cupro cacabi: pervetusti hi, & hominum memoriam exsuperant, fortes tamen, minor duodecim, major circa viginti continet urnas, istis aqua nostra coquitur, & intra semialteram horam albescere, turbâri, in bullas albas elevari, & bullire incipit, continuâtque quò diutiùs, eò meliùs, ordinariè tamen per unam integram adhuc horam, donec urnæ tres, quatuorve &c. in vaporem abierint. Interea rursus bullæ disparent, aqua magis crassescit, totum cacabum crustâ albâ, & durâ successivè obducit, taliter parata aqua solet, aut aliò in doliis bene obduratis devehì, aut in balneantium cubicula deportari, ut hujus quatuor, quinque vel pluribus urnis impleantur folia, & recalescant, tandem, dum illa rursus refrigeratur, per aliquod tempus deposita, evadit clarior, & copiosum satis ad fundum sedimentum præcipitat.

§. LX.

Contra si aquam in puteo natali à fordibus mundato, spectes, longè aliam habet faciem, crysalli instar pellucet, & quidquid in fundo est, clarè videre sinit: deprehendes gustu inspidam, æstate frigidam, hyeme calidam, fumentemque: odor mane nondum orto sole, ad sulphureum leniter vergit, & quamprimùm dies magis illuxit, amittitur: sedimentum, licet in vitro stare diu sinas, vix aliquod invenies. Miranda sane res est, limpidissimo huic liquori tantam crassarum (§. 59.) partium copiam inesse: immò nonnullos invenies, qui suspicantur à balneatore certam compositionem, priusquam aqua coquatur, cacabo imponi: opinio hæc vim inde suam desumit; quia, si frigidam nostro è fonte haurias, peregrè in doliis deducas, & alibi coquas, non lactescit.

§. LXI.

De duratione fontis hujus nil certi constat: circumfertur quidem manuscriptum sub titulo Baad-Ordnung

des löbl. Baads zu Byrnwarth / cujus in fine sequentia
leguntur :

Gottes Seegen wüntsich ohn Unterlaß
Der Wund / und Leib- Arzt Stephan groß /
Bürtig von Efferding aus der Stadt
Da Graf Georg Schaumberg regieret hat /
Geben in dren / und neunzigsten Jahr /
Über nach ein tausend vierhundert war
Da lebte ich / und war auch gesund /
Und heilte manchen Schaden und Wund.

Ergo chyrurgus iste, seu potius balneator Annô 1493. rudem
hunc, plenumque erroribus tractatum incomptâ Musâ,
primus de hoc balneo exaravit : postea verò altum apud li-
teratos omnes est silentium. Nemo haftenus pientissimum
Domini Dörr in Altenburg exemplum imitabatur, qui pu-
blico testimonio solemniter balneum ab Inclyto collegio
medico examinari voluisset : per trecentos circiter annos,
tot ægrotantium millia, incognitæ, dubiæque commissa
sunt alicæ.

§. LXII.

Denique qui huc balneandi causâ se conferunt, habent
ædificium nobile, quod commoditati eorum abunde satis-
faciet, totum egregiè constructum, dummodo editiori v. g.
in proximis collibus situ potiore aëris salubritatem forti-
retur. Qui autem ibidem habitare renunt, eis in vicinis
villicorum casis ad cujusvis genium hospitium quærere libe-
raliter indulget florentissimum illud, sex modo jam sæculis,
cujus ditioni Byrenwart subjicitur, Claustro- Neoburgense
AA. RR. D. D. Canicorum Regularium Collegium Chri-
stophoro id temporis Præposito.

CAPUT SECUNDUM

Proponit Examen Balnei Byrenwartensis.

§. LXIII.

UT in notitiam fontis pervenirem, *primùm* lapides quosdam in vicinia repertos: *dein* illuviem è fundo fontis: *tertiò* mucaginem interiori fontis circumferentiæ adnatam *quartò* musci mutatam indolem: *quintò* tartarum, seu crustam cacabi, *ultimò* denique aquas ipsas penitiùs rimari volui. In colle vicino versus Orientalem plagam (auf der Barth/ & Blesfelberg appellant incolæ) mera alba saxa, & concolor cretacea terra continuò ad viarum ripas tractu, observatur, hac nonnulli pauperiores vilici parietes dealbare solent. Præterea aliud friabilium petrarum, ut ut levium, genus: quod potissimum rubet, & quibusdam superficialibus in locis multum flavet, utroque colore manus inficit: intersperguntur copiosissimæ cum splendore particulae: quarum color à prioribus inermi vix satis oculo distinguui potest: at per microscopium, & postquam igne calcinatus sit lapis, albo nitent fulgore: sæpe exterius cretaceâ obducitur crustâ, & interiùs nonnunquam, sed rarissima ejusdem materiæ latent punctula: ab oleo vitrioli valde fumat, fervet, ac calet. Ab aqua forti, & regis cum modica fermentatione resolvitur: sed crassò tantum modò, & illæsis splendentibus particulis: solutionem utramque filtravi, in primam cupri frustulum injeci, sed non perfusum est nigredine, solvebatur tamen, & ab initio viridis, dein cærulea tinctura evasit. Posteriolem cum oleo tartari per deliquium, & affusâ aquâ fontis, ut artis est, præcipitavi, sedimentum erat flavum, sed caruit in igne omni fulmine.

§. LXIV.

§. LXIV.

Fæces (der Schlam) donec humidæ sunt, fortiter nigredine manus inficiunt, fætent, argentum, quod iis immergitur, non denigrant, & pro vegetabilium augmento apprimè inserviunt: dum enim casu in eas avena incidisset, inter breve tempus in notabilem excrevit molem. Qui verò siccitas perpendere desiderat, inspidæ, inodoræ, & fuscæ sunt, albiore tamen, quàm fontis Altenburgensis, quasi argenteis quibusdam lamellis, aut punctulis resplendent, tegularum fragmentis, foliorum ramentis, & cæteris permiscentur, simulque cum liquoribus stygiis fervent, sed tamen nitor remansit incorruptus lamellarum. Si dicas: vim liquorum alkalinis fæcum partibus castratam fuisse. Repono, quòd sedulò splendentes ab aliis particulas segregârim, sed pariter in aqua forti, Regis, & oleo vitrioli, etiam admoto calore non solvebantur. Tandem, si fæces calcinare volueris, immutato rursus splendore nigro-rufescent, quasdam particulas magnete attrahi sinent, & affusò desuper spiritu vitrioli, sulphureum spargent odorem, à quo pariter argentum, ac in thermis denigratur.

§. LXV.

Mucosæ aquarum sordes, quarum §. 3. cap. 1. meminimus, dum igne siccantur, instar spermatis ranarum spumant, odorem fortem, ingratum, & herbaceum, seu quem gramen recens, aut brassica diutiùs in cumulum congesta, & igne tosta, eructare solet, spirant: post exsiccationem saporem habent terreum, colorem fuscum, quasi ex dilutis virore, & flavedine compositum, in quo per microscopium multæ sparsum arenulæ, & fibræ ceu è foliis plantarum decerptæ cernuntur: super carbones inamoenum spirant fumum, & accenduntur, relictâ locò cinerum in calcinatione copiosâ cum carbonibus materiâ terrestri, quæ fusco-nigricat, raris quandoque resplendet, minimisque lamellis, uti

uti fæces §. 56. cum acidis sine ullo sulphureo odore fermentat, & à magnete nihil attrahi finit, immò licet aqua forti solvatur, filtretur, & oleo tartari præcipitetur, mars nullus, sed alba aliqua materia terrestris cadet.

§. LXVI.

Musculus etiam, quo ansæ ferreæ (§. 58. cap. 1.) firman-
tur, in fonte longâ morâ alterationem patitur: particulis
terreis intertextitur, & compingitur, sæpe velut cortices
quercus, sæpe minus indurescit, afforis plerumque fuscus,
nonnunquam flavescens, interius nigricantior est: huic si-
milis coloris adnascuntur copiosæ terreæ, sat magnæ, alkali-
næ, insipidæ, & lapideam habentes duritiem particulæ.

§. LXVII.

Crusta, seu tartarus superficie alterâ, quæ planior, & non-
nunquam fuscitate maculata est, crassioribus, vel tenuiori-
bus cacabo laminis accrescit: alterâ sive sulcatâ, vel corii
instar camelini grumulatâ aquas respicit: quasi nix albet,
inodorus, & insipidus, dum linguæ bene siccus apponitur,
adhæret, dentibus contritus, ut arena resistit, durus, & for-
titer compactus non ex minoribus aliis lamellis, ut tartarus
Altenburgensis, sed instar gypso-plastorum operum, unô
latitudinis tractu, construitur, fervet multum ab acidis,
non verò alkalinis. Calcinatus ex ea parte, qua cacabum
spectat, fuscitatem majori virore diluit, & modicam unius
vel geminæ lineæ flavedinem intendit, dum aquam com-
munem affuderis: non incalescit: saporem tamen dulcem,
& adstringentem extrahit, supernatante cremore albo, ut
seção 1. Capite 2. §. 17.

§. LXVIII.

Tandem aquam ipsam in idem fere examen deduximus,
ac Altenburgensem. Sequentia nihil prorsus immutârunt,
nisi quod domesticas nonnulla qualitates tribuerent: pul-
vis nimirum gallarum, folia quercus, flores balaustrorum

& sulphuris, sal gemmæ, vitriolum martis, cryſtalli nitri, & alumen. At albeſcebat aqua à ſale abſynthii, ſpiritu ſalis ammoniaci, aqua calcis, & præprimis ab oleo tartari, atque per noctem leve, exiguum, & albidum quaſi ex minimis planulis compoſitum ſedimentum vix ſenſibiliter ab oleo vitrioli nigrò effervens, dejiciebatur, quod poſterò mane, agitatio leniter vitrò, elevatum eſt, & aquam non aliter turbavit, ac ſi lactis gutta liquori immiſſa fuiſſet.

§. LXIX.

Albidior etiam aqua noſtra ab injecto mercurio ſublimate, & butyro antimonii apparuit. à ſaccharo ſaturni verò ita ſe habuit: in principio limpido albeſcebat: deinde multa ſatis materia, naturæ alkaline ad fundum vitri ſubſidebat, quæ mota aqua genuinam lactis acquiſivit conſiſtentiam, ſed notare oportet, quod cum aqua, quæ diutiùs in vaſculo quercino aſſervatur, experimentum paululum immutetur; nam quamvis hæc vitrò excepta, ſatis clara ſit; nihilominus à ſaccharo ſaturni ſubitò flavescit, & reliqua ut prius, ſed flavo præſtat colore.

§. LXX.

Ab oleo vitrioli nigro, efferveſcentia cum ſibilo, & vitri incaleſcentia orta eſt, aſt reliqui acidi liquores, aqua regis, ſpiritus ſulphuris, ſalis & nitri nullum peregrinum excitârunt phænomenon, præterquam, quod tales bullulæ, quales §. 57. *Capite 1.* in fonte ſpectantur, non modò ad latera vitri appendebantur, ſed etiam concuſſo vitrò ſurſum undulabant: verùm iſtud etiam à ſale tartari, & aqua calcis vivæ obſervabatur.

§. LXXI.

Hæc cum aqua è fonte recenter deſumpta tentata ſunt: at ſi eam domi fortiùs, coxeris experieris deinde pellucido-flaventem eſſe cum ſpiritu ſalis armoniaci, & oleo tartari per deliquium multò magis lacteſcere, à ſyrupo violarum ſtatim in-

tra aliquot horas virefcere, & cum oleo vitrioli potentiùs ebullire, quin fi filtratam longiori paulò tempore in vitro fervaveris, copiofas fusco - albentes lacinias hinc inde voltare comperies.

LXXII.

Non coctionem solùm, sed totalem etiam evaporationem institui, tùm in fontana Birenwartensi recente, tùm in ea etiam, quæ publicò ibidem cocta cacabò, & lactescens ad folia adhibetur: illius libræ duodecim dederunt residui scrupulos quatuor: hujus scrupulos sex: illud in vase vitreo, hoc in terreo - vitreato efflorescentibus foras bullulis, *ut Sect. 1. Cap. 2. §. 23.* excoctum est. utrumque albet, saporis leniter falso - terrei, cum acidis fervet, & ab oleo vitrioli fumum spargit, si priùs aqua communi solvere lubet, remanent in filtratione super chartam emporeticam terræ alkalinae flavo - albentis scrupulos duos & semis. Filtratum rursus evaporat, & acquiescens massam, quæ leni frigoris sensu cum acrimonia salina linguam titillat, & super carbones spumat, inque corpus cinereum, spongiosum & lenissimè salsum abit. Tandem si cum posteriori eodem modo procedas, invenies pariter post filtrationem, & evaporationem massam quandam impuriorem terreo - falsam, quæ super carbones ignitos nec crepitat, nec spumat, sed tamen fumat, & minimæ quædam particulæ nonnunquam saliunt, quædam sed rarissimæ cum flamma lucida accenduntur, in filtro verò relinquitur terra, quam, si calcinaveris, rursusque cum aqua tantillò coxeris, non indurescit.

CAPUT TERTIUM.

Statuit Principia, modum agendi, & adhibendi.

§. LXXIII.

BAlneator tria in nostro balneo statuit principia, Calcem, nitrum, & antimonium; ait enim:

Kommt erstlich aus einen Kalch her
Deßgleichen auch Saliter /
Laufft aus einer Klufft gleich den Bleyh
Das wird genennt Antimonium reich /
Die drey Stuck resolviren sich
Durcheinander in ein Schlüch.

ast quia opinionem rationibus non munivit: ideo singula ordine percurram: deinde ea, quæ ex *Cap. 2.* mihi innotuerunt solutis quibusdam quæstionibus dicam, tandem sententiam statuam, & modum-agendi, ac adhibendi in compendio proponam.

§. LXXIV.

Primum principium terra calcaria est, cujus vestigia toto ferè *Capite 2.* luculenter apparent: sive muscum §. 66. spectes, sive mucosas calcines sordes §. 65. optimum argumentum desumitur è crusta §. 67. & residuo ab evaporatione: nec non ex hypostasi alba, quam saccharum saturni, & alkalina §. 68. & 69. præcipitârunt, cæterisque signis, quorum section. 1. *Cap. 3.* §. 31. meminimus. Naturam verò terræ hujus alkalinam syrupi violarum viror §. 71. *Cap. 2.* & cum acidis fervor §. 70. & 72. docent.

§. LXXV.

Quia autem nomen terræ calcariæ latiùs patet, ad qualem ejus speciem pertineat, considerandum: sítne calx, vel calcis

calcis genuina materia, vel gypsum: vel aliquid aliud. Calx non est: nam cum aqua non ebullit, neque in lingua urit. Neque est genuina calcis, qua pro cæmento utimur, materia: talis enim lapidea est, & post calcinationem incallescit, secus terra nostra: ut in crusta, & residuo (*Cap. 2. §. 67. & 72.*) videmus. Si dicas, quod pervetusti rudera fornacis, in quo calx olim vicinò ad Byrenwart campò excoquebatur, aliud innuere videantur: contra est, quòd ex incolarum testimonio lapis calcarius aliò advehebatur.

§. LXXVI.

Gypsum pariter dici nequit: quia usus aquæ nostræ internus larga quantitate ex §. 90. *Cap. 3.* approbatur, gypsi autem, propter venenosam, & strangulatoriam vim, inter dicitur apud Beclerum & alios. Deinde gypsum, quod ustum est, si aqua affunditur, & ex in massa formatur fluida, paucas intra horas in lapideum corpus concrescit: non residuum nostrum ab evaporatione, quamvis calcinetur *Cap. §. 72.*

§. LXXVII.

Restat igitur, ut terram nostram calcariam de illarum forte esse dicamus, quæ in officinis titulò boli albi insigniuntur: his enim non modò vires, quæ capite sequenti adducuntur, respondent, (videatur *Rönig in R. M. Sect. 4. Cap. 2. pag. 398. num. 49.* verum etiam crusta alba (*§. 59. Cap. 2.* proximè ad fistularum illarum materiam accedit, quæ ex simili bolo paratæ fumigando tabaco inserviunt, & apud nos nomine coloniensium veniunt.

§. LXXVIII.

Occasione terræ hujus, enodanda venit celebris illa quæstio, quam *cap. 1. §. 60.* tetigimus: an nimirum balneum Byrenwartense artificiale sit, vel naturale? prioris partis ulterior ratio desumitur ex §. 72. *cap. 2.* si enim vapores aquam, tum recenter è fundo desumptam, tum prout ibidem exco-

Et ad salia infarcienda adhibetur, se habet illius residuum ad hoc: ut duo ad tria. Verum enim si accuratiori experimentum indagine perpenderit, in posteriorem mecum sententiam descendes: siquidem dum in cacabo aqua coquitur, priusquam balneo apta sit, ex viginti urnis ad minimum quatuor (*cap. 1. §. 59.*) remanente sedimento in auras abeunt. Deinde rarius cacabus ex integro exinanitur, sæpiusque prioris aquæ reliquiæ denuò excoquuntur: aquæ autem ejusdem natura est, ut licet omnium purissimam vasis chymicis destilles, si tamen eundem laborem ad ducentissimam usque vicem, per iteratas reaffusiones, repetas, ex uncia una aquæ, drachmæ sex terræ remanent experimento Bogleano apud *Bærbaaveum instit. chymic. tom. 1. tit. 3. num. 7.* Ex quibus ratio elucescit, cur peregrè deportata fontana nostra, dum alibi excoquitur, non lactescat: vide *§. 60. cap. 1.*

§. LXXIX.

Nitri calcarii in residuo post evaporationem aquæ fontis nostri manifesta vestigia percipiuntur, nam sal ejus impurus gustui lenem frigoris sensum inducit, nonnihil acre, sed omni caret adstrictione, super prunas spumat, & in corpus leve, spongiosum, albumque mutatur *cap. 2. §. 72.* In crystallos tamen illum redigere ob materiæ paucitatem, & temporis penuriam non poteram.

§. LXXX.

Non æquè certa nitri phlogisti est ratio; nam quamvis à depuratis balnei reliquiis flammam velocem, lucidam, leniter stridentem, verbo nitrosam super carbones vivos binis vicibus accendi observârim: metuo tamen, ne aliqua nitri particula aliunde irrepserit, præsertim quia non procul à crystallo nitri eas domi meæ locari contigit. Deinde augeat suspicionem, quod aliud residuum, quod è fonte immediate extrahi nullam nitri phlogisti pathognomonicam notam

1
tam habuit, cùm tamen hic potior sit causa: siquidem ea
nitri phlogisti est natura, ut quò magis corporibus terreis
diffusum sit, majorique igne urgeatur, eò citius avolet.
Quare in destillatione spiritus semper duplum, aut triplum
boli additur. Jam verò, & cacabi, & tripodis (§. 72. cap. 2.)
immediatus ignis, quo balneum coquebatur, & evaporaba-
tur, multò vehementior est, quàm ille, quo in decoquenda
per vitrum lati orificii fontana usus sum. Igitur hic non
æquè facilè nitrum evanescere debuisset. Accedit, quod
antecedenti evaporato plus terrearum particularum insit,
quàm posteriori ex §. 72. cap. 2. quapropter vis nitri disunita-
citiùs expelli potuit. Sed utinam experimenta hæc repe-
tere licuisset! non opus tam longo, tamque difficili discursu
haberemus.

§. LXXXI.

Dices, saltem sal commune inter principia balnei no-
stri numerari meretur; quia minimæ quædam particulæ in
depurato balnei residuo (Cap. 2. §. 72.) salire videbantur,
quod sali vulgari est proprium: sed *respondeo*, quod saltus
iste non cum crepitatione fuerat, consequenter potiùs à ni-
tro calcario disunito desumi debet, mollecularum enim
parvitas, & terræ bolaris quantitas impediit vim, qua se
aliàs in bullulas erigere solet.

§. LXXXII.

Fundamentum propter quod balneator antimonium in
aquis nostris statuatur, micantes sunt particulæ in lapide (Cap. 2.
§. 63.) & fæcibus (§. 64. Cap. 2.) & aquarum sordibus (§. 65.
Cap. 2.) ast quàm difficile de hisce ferre sit iudicium, ex se-
quentibus patebit, primò antimonium in igne forti fundi-
tur in vitrum. Dein si crudum in aquam regis injicitur,
solvitur, & stramineum ob sal commune induit colorem,
ut jam olim *Poterius* etiam *pharmac. spagyr. lib. 3. sect. 6. pag.*
m. 552. agnovit: sed particulæ hæ micantes, & in igne for-
naxis

nacis figulini (§. 63. & 64. cap. 2.) & in aqua regis immutatae splendorem conservant.

§. LXXXIII.

Sed forte quis *Bismuthum*, *zincum*, *galenam*, *glaciem Mariae*, *crystallum*, *vitrum*, *alumen plumeum*, aut *talcum* ex nostrarum splendore particularum conjiciet. Verum & in his ubique nodum inveniet gordium: quoniam *bismuthum* acidis in liquoribus nigricat, solvitur, & totum fere in fumum abit. *Galena* præterea nigredine manus inficit. *Zincum* carbonibus vivis injectum avolat, & flammam purpureo-auream exhibet *König R. M. sect. 2. cap. 16. num. 6.* metallorum omnes minerae aquis stygiis cedunt: contra splendor minutiarum nostrarum. *Glacies Mariae*, *crystallus*, & *vitrum* pelucent: at argenteus, & opacus splendor noster est. *Alumen*, seu *lapis plumeus* amyrantho cognatus, est species distincta ab alumine scissili plumoso, quoniam hoc adstringit, lapis plumeus insipidus est, & erroneè in officinis seplasiariorum nostrorum cum priori confunditur: sed tamen minutiis nostris non accommodatur, quoniam ille in mera, tenuissimâque filamenta dispescitur: hæ aut lamellæ sunt, aut punctula (§. 64. cap. 2.) Denique *talcum*, & visu, & tactu pinguescit, aridæ, exsuccæque minutiae nostræ sunt; neque dicas, pinguedinem aquis dilui; non enim competens est menstruum.

§. LXXXIV.

Ad summas has angustias redactus, quid de his splendentibus particulis statuam, nescio: ad nullum enim ex antecedentibus propriè reduci possunt. Si tamen suspitioni locus est, eas talcosi esse generis credo, non quidem puri, sed cum alio corpore v. g. *crystallô montanâ* &c. à natura ludente commixti. Ita enim omnibus satisfat phænomenis, perseverat in igne mediocri, qualis noster fuit, splendor, aquis stygiis non solvitur, pinguedo talci diluta argenteum sparget

sparget colorem, & figuram particulæ fortiuntur lamellatam prorsus, ut in experimentis nostris *cap. 2. Sect. 1. & 2.* videre est, ratio consideranti talci naturam patet: præprimis si crySTALLUS talcosa, seu Islandica rhomboidalis *Erasmi Bartholini* in exemplum adducatur, quam in thermis Schintznachensibus apud *Bönig loc. cit. Sect. 3. Cap. 4. pag. 218.* reperire est.

§. LXXXV.

Quod sulphurea fonti nostro materies insit: odor manenter sulphureus (*Cap. 1. §. 60.*) & affusio spiritûs vitrioli super calcinatas fæces (*Cap. 2. §. 64.*) manifesta sunt indicia: sed ingens est dubium, an illud sulphur per venam in fontem cum aqua influat, an adventitium sit. Mihi posterius placet: puto enim ex fæcibus in fontem operculô (§. 55. *Cap. 1.*) non munitum decidentibus, & martialibus ansarum ramentis, contribuente symbolum sale, & terrâ calcariâ generari; quippe fieri non potest, ut ex diversissimarum hæterogeneitate particularum cloaca non generetur, cumprimis si simul mars cum tartareis partibus jungitur, quas ultimas quilibet perfacile admiserit, si naturam loci consideraverit: vineis enim vicinia gaudet, foliorum, sarmentorumque minutiae, per ventos raptæ, nonnunquam in fontem decidunt, solvuntur, in ferrum non minus cum sulphureo odore agunt, ac si tartaro soluto, martem injeceris ad mentem *Wedelii pharm. in artis formam redact. lib. 2. sect. 6. num. 4.*

§. LXXXVI.

Quæres: unde fæces in fundo nigrum fortiantur colorem. *Dico* duas esse causas: *Prima* Puteariorum constans est relatio, puteos omnes, qui operculô carent, diuque purgati non sunt, fæces nigras, & fætentes habere propter mephitim in fundum desidentem, putrentemque, ut in vicinô statim balneatoris ædibus puteô videre est. *Secunda,*
G
quod

quod diuturnâ morâ, non solùm ex coronâ quercinâ, quæ fundum ambit (*Cap. 1. §. 58.*) sed etiam ex vasis ferreis puteum firmantibus, aqua sensim partes quasdam, instar vitrioli, extrahit, quæ gravitate sua in fundum decedentes, nigredinem, sicut in atramento cernimus, efficiunt. *Dices* nigredo ista potius à marte, quem *Aqua* nostra secum vehere videtur, desumenda est: hoc docet, præter magnetem in fæcibus calcinatis, *Cap. 2. §. 64.* ipse mucaginis variegatus color, (*Cap. 1. §. 57.* similis prorsus ei, quem à vitriolo martis (*Sect. 1. cap. 2. §. 1. num. 1.*) observavimus. *at contrarium* suadet ipsa mucaginis anathomia (*Cap. 2. §. 65.*) color enim iste à clavis ferreis, queis latera putei firmantur, deduci potest: & aliunde infirma valde in rebus naturalibus sunt argumenta, quæ à coloribus petuntur: secus crocus esset aurum, & adamas glacies. Quod autem magnes è fæcibus (*§. 63. Cap. 2.*) attrahit, pro ramentis ferri in puteum deciduis habendum censeo.

§. LXXXVII.

De spiritu aquarumstrarum nihil asserere audeo, nisi forte vapores illos, qui hyberno tempore elewantur, & à quibus, secundùm *Listerum de fontibus Medicis Angliæ Cap. 9. §. 2.* tunc temporis aquæ intepefcunt, hoc nomine dones: at proprietas hæc reliquis, & ordinariis bonæ notæ aquis communis est. *Quæres*: fors bullulæ illæ, quæ (*Cap. 1. §. 57.*) è fundo putei elewantur, à spiritu minerali dependent, sicut illæ, quas ex commixtione diversorum cum aqua fontis liquotum (*Cap. 2. §. 70.*) oriri vidimus? *Respondeo*, diversam quò ad modum agendi esse causam: *prior*es nihil sunt præter aëris glomulos, qui dum aquarum in puteo mole lineâ gravitationis deorsum premuntur, ob innatam levitatem tam diu fursum extruduntur, donec ad æquilibrium cum aëre externo pertingant: aër autem ad fundum putei vel unà cum aqua per venam ex subterraneis cry-

cryptis advenit, vel potissimum cum terreis viarum sordibus à ventis (*Cap. 1. §. 55.*) eò delatis, puteo communicatur; latet enim in eorum poris, donec aqua in vices substituta, illum foras expellat. *Posteriorum* verò bullularum genesis partim causæ antecedenti, partim elasticitati liquorum, & rarefactioni debetur.

§. LXXXVIII.

Concludimus ergo aquas Pirenwartenses ingredi copiosam terram bolarem albam, modicum nitri calcarii, sulphur vix perceptibile, & adventitium, nec non aërem elasticum: Talcosum verò genus, quod (*Cap. 3. §. 84.*) conspeximus, magis inter sæcum, quàm aquarum constitutiva numerari meretur: nam ob fixitatem suam, propter quam in calcinatione (§. 63. & 64. *Cap. 2.*) remanet, ordinariè in fundum descendit: nihilominus: qui contrariam sententiam de hoc amplecti velit, ei, saltem in aqua Altenburgensi, & paucissima quantitate, pertinaciter non refragabor: siquidem illius evaporatum (*Señ. 1. Cap. 2. §. 12.*) splendet: fecus aquæ Pirenwartensis.

§. LXXXIX.

Cognitis principiis sponte sua agendi in corpus humanum modus resultat: terra absorbet, tenuem sanguinem inviscat, ebullitiones nimias temperat, humiditates exsiccat, & tonum labefactari non finit: nisi ab acrimonia nimium strictus sit: tunc enim sublato acore relaxat. Nitrum calcarium leniter refrigerat, & immodicas cutis sordes abstergit, ut patulis poris insensibilis augeatur transpiratio. Sulphur perpetuum balneo non est, unde nulla inde firmiter actio deduci potest; aër elasticus est, aquæ vim penetrandi auget; unde fit, ut minimos permeet tubulos, sanguinem diluat, fluxiorem reddat, fibrarum strictarum impulsui, motûs augmentò, resistat, & tonum in æquilibrium deducat. Talci denique genus in vasorum oscula

se intrudit: nimiae fibrarum oscillationi, ob texturam suam difficulter mutabilem, resistit. Unde stricturis solutis major, vel minor humorum fit appulsus pro subiecti &c. diversitate. vide Rönig. *R. m. Sect. 3. Cap. 10. num. 12.*

§. XC.

Adhibendi modus vel *internus* est, vel *externus*. *Hic* frequentior est, & cum Altenburgensi *Sect. 1. Cap. 3. §. 39.* fere convenit. Conferatur etiam (§. 49. *Cap. 4. ille*, tum *irregulariter* in culinis, & potu incolarum ordinariô usuvenit: cùm *regulariter* sive medicamentosè: dum tres, quatuor vel quinque &c. libræ prout robur ventriculi suffert; in cholericis, sanguineis, & juvenibus, matutinô, & æstivô tempore plerumque frigidè in iis, quorum alvus adstricta est, assumuntur: alioquin dum nervosum præprimis patitur genus leniter tepesceri possunt v. g. vitrum balneo Mariæ immergendo: frigus enim inimicum ossibus, dentibus, nervis, cerebro, spinali medullæ *Hipp. Sect. 5. aphor. 18.*

§. XCI.

Antequam potus inchoetur, cacochymiae, vel plethoræ, ut artis est, prospici debet. Deinde præscripta aquæ quantitas, per vices ita assumenda est, ut dosi intra bihorium circiter exhauriatur: subitanea enim, & velox potatio naturæ vim excedit, & ventriculum enervat; tarda nimis prioris virtutem exspirare sinit, priusquam posterioris inchoet operatio: illud etiam observari velim, ne in principio confestim curationis summa ebibatur copia, à minori ad majorem lentè festina, oportet ad insueta permutari; quoniam omne nimium est naturæ inimicum, sed quod paulatim fit, tutum est, tum aliàs, tum, cùm ab altero ad alterum transitus fit. *Hipp. Sect. 2. Aph. 40. & 51. Neque dicas*, modici nullam esse vim. Etenim inter utrumque extremum subsistendum est, morbo, & naturæ &c. convenienter bibe, ne in principio statim rerum
corpus

corpus gravetur. Si alvus non secedat, magnesiā nītri omnium optimè addideris, si stimulō indiges, sal anglicum, vel Sedlicense tibi præstò sit, si per alias vias aqua se diffundat, prudens Medicus naturæ motus providè observabit.

§. XCII.

Post potum in robustioribus lenis ambulatio præstat; ut concussæ leniter fibræ aquas per tubulos undulare juvent, non stringant: absit, ut immoderatiùs ad sudorem usque excurras. At debiliores, & queis frigus obest, in lecto insensibilem paululum transpirationem præstolentur, ut apertis meatibus in fibras liberè effluat, non restagnet potus. Quot diebus aquæ nostræ potari debeant, expertus Medicus cognita patientis indole, ex coindicantibus, & indicantibus ordinabit, symptomatisque fortè evenientibus occurret. Cæteroquin diætā eadem, ac in acidulis solet præscribi, & universa curatio lenienti quodam evacuante, terminari debet.

CAPUT QUARTUM.

Sistit Usum, & Abusum Balnei Byrenwartensis.

§. XCIII.

A Crimonia humorum triplicem fibrarum in corpore producit statum: nimirum per irritationem primùm in spasmos, & dolores aguntur, deinde si paulò diutiùs stimulus perdurat: obfirmatis quodammodo doloribus sensim, sensimque debilitari incipiunt, id est, dum in una parte strictura tantas radices egit, ut quasi invincibilis saltem ordinariis sit remediis, in altera parte inchoat relaxatio fibrarum eadem proportionē augeri, quæ tandem diuturnitate, & magnitudine causæ ita accrescit, ut totaliter cum atonia fatiscant. Qui constitutiva aquarum nostrarum ad secun-

dam fibrarum classẽ accommodaverit, ex nostra sententia faciet, præprimis, si subiectum macrum potius (quàm obesum) calidum, cibis aromaticis, vinis spirituosiss, excessivissimum corporis, cùm animi motibus iræ, venerique deditum sit: quippe acrimonia aquis diluitur, & à terra calcaria absorbetur, fibræ tum ab hac, cùm etiam à nitri calcarii stimulo roborantur: se- & excretiones promoventur.

§. XCIV.

Si aquas has matutino tempore potaveris, purgant partim ratione frigoris densando poros cutis, ut sudore præpedito; alia substituatur evacuatio, partim ratione terræ calcariæ, ad instar magnesiæ nitri. Si balneaveris pro subiecti dispositione diversimodè agunt: nam si v.g. menses nimis à spastica debilitate fluxerint, sistit, si impediti fuerint, referat: idem de cæteris esto iudicium. Per cutis nihilominus poros magnam aliquando materiæ quantitatem evacuare solet: ita enim quæ morbo regiõ laborant, linthea sua in balneo flavedine tingunt. In aliis econtra macris, & valetudinariis nonnunquam rubro colore infici indusia cernuntur, quemadmodum hõc annõ in tribus mulieribus observatum est, quorum una erat Judæa, altera mercatoris cujusdam Viennensis uxor, tertia nobilissima quædam matrona, quæ elapsa hyeme abortum passa est.

§. XCV.

Quicumque morbi igitur ex dictarum causarum incunabulis pullulant, aquis nostris profligantur: propterea in ophtalmia diuturna, rubore oculorum, tinnitu aurium, cruditate nidorosa, ictero à spasmo, atrophia incipiente, hæmorrhoidibus nimis, in catarrhis etiam tenuibus cum compressione pectoris, & suffocatione summopere lavari conducit. Siquidem aquis nostris propter terram bolarem speciale est, ut quisquis his utitur, fere redintegratõ tonõ faciliorem anacatharsim acquirat.

§. XCVI.

§. XCVI.

Recentiora exempla usum hujus balnei comprobant, primò in contracturâ (si necdum atrophiam artus corruptit) sive oriatur à potu vini nimio, sive irâ, seu colicâ, seu rheumatismo succedat. Fœmina paupercula macra, tota contracta, apparentibus magnis in juncturis tumoribus: & nobilis quidam senex ex Polonia redux, macer, & longæ staturæ, in via omnibus artubus captus est, ambo tamen ita restituti, ut grollosibidem reliquerint. Postremus octo per diem horis balneavit. Juvenis stabuli præfectus, temperamenti sanguinei, nec jusculum ipse capere potuit. Postquam decies circiter balneavit, restitui cæpit: id ipsum etiam in viro monastico sexagenario diuturniore nuper usu visum est. Ast, ne quis indiscretim podagricus balneet, moneo, augetur enim sæpius dolor, præsertim si frigidus fuerit morbus; quia deficiente mineralium spiritu, nulla, aut saltem vix efficax è tunica tendinum vaginali discussio, aut resolutio materiæ tantopere coagulatae, fieri potest: hinc falsi sunt illi balneatoris versus:

Das Baad vertreibt das Podagrab
 Darob sich mancher verwundern mag /
 Dann es vertreibt den Blut-Stein
 So sich von Flüssen setzet ein /
 Sich auch darinn coagulirt
 Daraus ein kleines Steindlein wird /
 Von Baad so bricht die Haut dann auf
 So fließt ein weisser Kalch daraus.

nam licet postremi quidem duo versus quandoque verificari possint: non tamen vis specialis balnei est, sed omnibus aquis fontanis, & emollientibus communis.

§. XCVII.

Neminem facilè ex incolis Byrenwartensibus hydropicum fieri perhibetur: quare etiam in hoc quidam morbo dilau-

laudant: ego verò quamvis ædemata, immò & tympanitidem incipientem taliter quandoque eurari credam: non tamen ascitem; etenim quemadmodum in hoc summa viscerum labes, humorumque polyposa spissitudo in vena portæ, vix à crassitie calcariæ terræ corrigi potest: ita labefactatæ in tympanitidis principio fibræ, & roborantur, & acrimoniâ absorptâ spasmi cessant: ædemata verò hîc pactô, restitutô lymphæ circulô, sponte evanescunt. Sunt etiam nonnulli, qui in actuali febrium intermittentium paroxysmo, & scyrrhis commendant: ast nosco virum robustum, qui in quartanæ diurnæ paroxysmo idipsum tentavit, sed convulsus desuper vix semivivus ex aquis extractus est: concesserim quidem in tertianis vernalibus exquisitis extra paroxysmum, quin & in paroxysmo circa finem nonnunquam prodesse: sed, ubi inveteratas radices febres autumnales egerint, si materiam aliunde in paroxysmo effertam, & incoctam præcipuè per sudores mediantibus balneis movere vis, sexcenta mala produces.

§. XCVIII.

In nephritide etiam, & calculo commendatur; urinæ enim fluxum cum hypostasi sabulosa modò rubrâ, modò alba concitat: sic lanio quidam Melancholicus, qui ita lumborum dolore nephritico excruciabatur, ut nullatenus se erigere valuerit, opem recepit, & vinicola quidam ex Gaurnerstorff constitutionis mediocris quatuor ante annos in ipso balneo calculum per urinam emisit: quapropter in gravidis ob hanc ipsam sive pellentem, sive emollientem, sive tonicam vim appellaveris, per me licet, ordinariè prohibetur nostrum balneum: rustica quædam nesciens se esse gravidam, gravissimis internis doloribus divexabatur, putabat se gangræna laborare: hæc donec erat in balneo nullum sensit cruciatum; ideo tota die insidere desideravit, postquam au-

tem

tem sexies balneâisset, filium enixa est, qui quidem brevî
periit, ast illa sanitatem ex integro recuperavit.

§. XCIX.

Præ cæteris Austriæ balneis nostrum meritò parthenum
dici meretur: plures enim fæminæ, quàm viri, & sanè non
illecebrarum, ut Badæ, sed salutis recuperandæ causâ bal-
neare solent: sæpiùs fluorem album in iis, quæ veneri ni-
miùm indulgent, ut plurimùm autem excedentem mensium
fluxum sistit, atque sterilitati cum primis dicatum esse cen-
setur: Illustrissima, & magni nominis comitissa staturæ lon-
gæ, & macra per jocum dicere amat, metuere sibi ab istis
aquis, siquidem experimentò didicit, quot annis hîc bal-
neat, totidem vicibus imprægnari. Rursus alia dudum pro-
lem non habuit, tandem concepit, sed mortuum cum partu
summè laborioso enixa est fætum, verùm postquam nostrò
se abluit balneò, subitò & prægnans, & facilè mater evasit.
Adeò nimirum Lucina vico Byrenwartensi propitia est, ut
quamvis obstetrices, & imperitas, & inexpertas habeat,
nullam tamen fere ibidem inveni fæminam, quamdiu senes
memorant, quæ difficulter peperisset: multa valde pro-
les est, rusticorum quidam uxores suas à fontis potu, & bal-
neò studiosè arcent; quia ob natorum multitudinem no-
vam, stulta persuasione, ingravidationem metuunt. Annò
præteritò quinquaginta quinque oppidanorum mortui mi-
nùs, quàm infantes baptizmate initiati sunt, inter quos sex
erant paria gemellorum, & magna masculorum copia.

§. C.

In morbis externis scabie sicca, & ulceribus exedenti-
bus siccis, & inflammatoriis optimum esse dicitur: ita mo-
dernus balneator vetulam Gaunerstorffensem macram, & ita
foedè exulceratam, quasi à canibus dilaniata fuisset, sine ul-
lo emplastro &c. solò balneò, & linteis, hâc aquâ ma-
dentibus, desuper impositis, curavit: item pistor quidam
H de

de Schönkirchen robustus, & juvenis triginta duorum annorum, copiosis nigris bullulis conflatabatur: hæ pruriebant admodum, quas si fricuit, sanguis stillavit, ulcus accrevit, nihilominus aquis nostris sanus evasit. Sunt nempe vulnerarium insigne partim, quod leniter adstringant, partim, quod ichorem temperent, partim quod sordes eluant, non tamen in animum inducere meum possum, quod in erysipelate etiam, ut quorundam mens est, sine ulla circumspeditione tutò adhiberi possint: datò, quod terra calcarea prosit, non tamen æquè in aqua, sicut creta colonienfis in forma sicca aptum est remedium, non tamen aquâ fontis humectâ; sane periculo se exponunt ægri, ne dum è balneo egrediuntur, pars affecta perfrigeretur, & periculosius inflammetur.

§. CI.

Nullus paralyticus, nullus etiam, qui diarrhæa, velpthi-
si laborat, in aquis nostris hætenus balneare consuevit: in
paralyfi quippe causa profundius hæret in nervis; quorum
fibræ compactissimæ à nullo balnei nostri principio pro ne-
cessitate satis referari possunt: nimirum omnia crassiora
sunt, spirituoso carent impetu, & quamvis à calore adjuvan-
tur, non tamen fortiter relaxatum tonum in pristinum sta-
tum reducere queunt. In diarrhæa chronica, & idiopa-
thica dummodo per vires licet, & fibræ non nimium col-
lapsæ sint, non video, cur non prodesset aqua nostra, sal-
tem si pro potu ordinario, non perfrigida, & post sumptum
cibum usurpetur; abstergit enim, diluit, & successivè ro-
borat. Tandem in pthi-
si etiam balneare nocet sive ideo,
quod adstrictis nonnihil fibris, sudore symptomaticè reten-
to ad hydrorem disponat; sive quod spirituum aliunde pau-
corum dissipationem ratione caloris præsertim solito majoris,
& syncopen procuret.

§. CII.

§. CII.

Egregius profectò usus balnei hujus est, & suo modo tutus adeò, ut nullus memoretur ex hoc mortuus fuisse: meritò ergo pientissimæ memoriæ Augustissimus Imperator Leopoldus Magnus, & cætera Augustissimæ Domûs Austriacæ diademate ornata capita propriis in se experimentis, vires ejus gratiosissimè confirmare voluerunt: interea tamen regimen exactum requiritur: quidam singulis diebus, antequam balneant, medicinam sumunt. Ego potius observo, quò natura vergat, & quid sola ferre possit, quidve recuset, atque deinde indicationes efformo. Illi qui debilioris sunt stomachi, non profundè nimis balneent, potius femicupium sibi parari sinant: aut saltem priusquam ingrediuntur solium, chocolâtâ, jusculis &c. pro ratione temperamenti, ætatis &c. diversimodè ventriculum confortent. Post balneum verò in quibusdam appetitus redit, in aliis sitis urget, in plerisque in somnum est propensio, propterea in lecto sudor statim lenis procuretur, & cætera, sicut *Seç. 1. Cap. 4. §. 54.* probè observentur.

§. CIII.

Magnus in balneo humorum motus à centro versùs peripheriam concitari solet: sacerdos quidam in ipso balneo variolas salubriter acquisivit, communiter verò exanthemata quædam ex iisdem causis, & cum iis ipsis symptomatis, & curandi modò ac *Seç. 1. Cap. 4. §. 53.* efflorescunt: sunt quasi phlyctenæ minimæ, & rubræ, cutimque non exedentes, extremitates maximè, & confertim occupant, rariùs scapulas, rarissimè pectus; nam chylus crudus in sanguinem raptus faciliùs (ob minorem circulationis impetum) in partibus remotioribus à corde stagnat, quàm proximis. Deinde verò sæpe intra quinque dies cum disquammatione cutis abeunt.

§. CIV.

Tandem crusta alba balnei nostri in ulceribus equorum à militibus, qui securitati publicæ in sylvâ ad Hohenleithen invigilant, cum fructu adhibetur. Inservit etiam argenteis maximè vasis à sordibus mundandis, si in pulverem teratur, immò pulveres dentifricos pari jure, ac tophus Carolinus ingredi posset.

APPENDIX.

De Balneo Aquæ Danubiensis.

§. CV.

DAnubius in Don Eschingen decem milliaribus trans Ulmam liberam Imperii Urbem scaturit: Comites de Fürstenberg, & Heilligenberg (è quorum Illustrissimâ modò Familiâ Serenissimus S. R. I. Princeps, ac Dominus Dominus Frobenius Ferdinandus Landgravius in Stülingen, ac Baar, Aurei Velleris Eques &c. &c. Comitibus Ratisbonensibus Commissarius Principalis Cæsareus quàm, sapientissimè præest) arce circumdederunt fontem, cujus longitudo juxta *Cluverium* 26. latitudo 18. pedes adæquat: *Tacitus* originem Danubii ponit in vicino colle, quem Abnobam vocat, exiguus in principio amnis, at auctus influentibus sensim aquis ad Ulmam ratibus subdit tergora, per Sueviam, Bavariam, Austriamque, ubi in vicinâ Exempto Monasterio Mellicensi (cujus dignissimus id temporis Abbas existit Excellentissimus, ac Reverendissimus Dominus Dominus Bertholdus I. Inclyti Statûs D. D. Prælatorum Præses, & Inferioris Austriæ Primas, nec non S. C. Reg. Cathol. Majest. Consiliarius Intimus Actualis &c. &c.) insulâ aureo dives est fabulo: in Hungariam Taurunum usque, ibidem Istri nomen fortitus, amœnissimis spectabilis insulis progreditur, abhinc Serviam, Bulgariam, & Moldaviam percurrit, & tandem confectis 300. milliaribus in Pontum Euxinum sese præcipi-

cipitat, solúsque hac prærogativâ gaudet, quod orienti soli in amplexus quasi occurrat.

§. CVI.

Varia in Danubium flumina cursum dirigunt, quorum majora nonnulli sexaginta numerant, ab his ejus aquarum energia maximè dependet: hinc non credo eandem ubique esse, aliter ad Ulmam, aliter ad Bellogradum est: ego solum de eo agam, qui proximus Viennam alluit, & ad Nussdorff à communi alveo resectus, in hoc, quod ad mœnia cernimus, brachium, insigni nautarum bono porrigitur. Continuo virore turbidus tacidè, sed Rheno multò velociùs undulat, & adversis fortiter renititur navigiis. Quam mephitim, quasque cloacas imbibat: cujusvis, qui ripas lustrare cupit, oculis, naribusque innotescit: commune urbanarum sordium est receptaculum.

§. CVII.

Nihilominùs pro sordium magnitudine non tantam heterogeneorum corporum secumvehit copiam. Quinque libras aquæ tempore sereno collegi, igne lento, & vase vitreo evaporavi, at grana septem tantùm ponderavit residuum multis quasi lanæ carptæ filis onustam, saporis salis, & naturæ alkalinae. Hoc rursus aqua solvi, & in filtro grana quinque materiæ insipidae, & cum aqua forti ebullientis mansere. Solutionem denuò evaporavi, & tantillum nitri calcarii adeptus sum, quod ex spuma super prunam, & leni in lingua frigoris sensu colligere licuit.

§. CVIII.

Sed ut clariùs in principiorum cognitionem pervenirem, arenam in locis Wehsel &c. & vicinis, ex Danubio hausî, fusca est, & subtilissima, albis intermicantibus lamellis, quales §. 84. vidimus, hanc partim igne forti calcinavi, sed inde magnes nihil attraxit, partim aqua forti, & Regiâ solvi, utraque solutio flavescebat: priorem in tres partes

divisi, in unam cuprum injeci, quod successivè solvebatur, & splendorem suum cum fuscitudine quadam ad nigrum vergente colorem commutavit. Alteram marte saturavi, sed nulla Venus decedit. Tertiam oleo tartari præcipitari cum albis flocculis. In posteriorem pariter oleum tartari infudi, sed nulla signa §. 25. auri fulminantis apparebant. Hinc solùm talciformis illa species §. 84. & tantillum lunæ §. 26. hac in arena latitavit.

§. CIX.

At aliis in locis multò pluribus, iisque nobilissimis mineris, ut auro, marte, & cæteris dives est arena: quarum aliquas nuper ex singulari gratia mihi videre licuit. Prima metallica erat congeries post extractionem auri per mercurium relicta, hæc gravis est, & minimas continet particulas disseminatis albi, & vividi splendoris copiosissimis punctulis. Cum aqua forti sensibilibiter non fermentat, sed tamen durante affusione in vitro angusti colli levem fumum emittit, nihilominus postquam cum oleo tartari præcipitabatur, Mars decedit. Secunda erat Mars beneficio magnetis sine ullâ præviâ ustione extractus. Tertia Mars ignem expertus, uterque horum amœnissimo spectaculo affatim magneti adhæsit, quarta tandem eandem cum prima faciem prætulit, nisi quod neque tantum Martis contineret, neque affusâ aquâ forti fumaret.

§. CX.

Cæteroquin aqua æstate calida, hyeme frigida est, & glacies ita duratur, ut plaustra sustentet: vere sylvæ, & prata nullibi citius, amœniùsque virent, quàm ad danubii ripas, atque si pisces spectas, alibi husones proprium fluvio genus, alibi carpiones invenies tantæ nobilitatis, ut omnibus, qui ex Bohemiæ piscinis ad nos deportantur, bonitate præstent: quin etiam tum in culinis magno est usui ad coquenda legumina, & carnes duriores, cum in lavandis linteis saponem citò solvit, sordes mundat, sed non semper æquè dealbat.

§. CXI.

§. CXI.

Sapor in aqua nullus est; gravitas, quanta Areometrum in octavum gradum demergi sinic. Præcipitantia, & reliqua, quæ aquis permisceri solent, plerumque nihil immutant, tales sunt gal-læ turcicæ, vitriolum martis, mercurius sublimatus, oleum tartari per deliquium, spiritus salis armoniaci, aqua calcis, syrupus violarum, & acidi spiritus, quibus *Cap. 2. Sect. 1. & 2.* usi sumus, solummodò à solutione lunæ leviter, & à saccharo saturni multum lactescebat.

§. CXII.

Ergo potissima vis medica danubii consistit in simplicitate *a-*
quei elementi, deinde in terra *alkalina*, tandem in nitro calcario quæ propter mutatas caloris, frigoris, & cæteras qualitates sæpe diversa est: *primariò*: tamen humoribus fluxilitatem conciliat, *secundò*: post balneum relaxat, & turgidulum reddit corpus, *tertiò*: in balneo solida premit *ex Sect. 2. cap. 3. §. 87.* *Quartò*: si calor accedit, penetrat, & rarefacit, ita, ut pulsus crescat, facies rubeat, & propterea cavendum, ne caleat nimis aqua: aliàs sanguis expansus præcordiorum generat angustias, & animi defectionem, *quintò* demum terra calcaria absorbet, sal abstergit.

§. CXIII.

Usus vel quotidianus in potu, & culina est, universi enim fontes in Leopoldinâ, Rossaviâ, apud Albicerdones, & in civitate ad turrim rubram &c. ex danubio aquam hauriunt. *Vel* qui dissertationis hodiernæ est materia, usus medicus in balneo: sed hinc aquæ selectus habendus est, illam potissimum suadeo, priusquam ad urbem pertingit, paucioribus utpote sordibus fætam: ideo in Leopoldina, & Rossavia passim accommoda balneis loca invenies, celeberrimus hortus ille est, qui ab Illustrissimis Comitibus de Althan hæreditariis S.R.I. Pocillatoribus dicitur: nam apta ibi occasio, ut folio insidere, & in aquis, si libuerit, circumire possis.

§. CXIV.

Quoniam Medicus nihil facere queat, nisi proportionato naturæ motui accommodam præbeat materiam: ubicunque ea deficit, sive acrimoniam, sive stricturam, sive spissitudinem, sive meatuum oppletionem accuses, per balnea aquarum dulcium, inter quas excellit nostra danubienis, resarciri potest. Parantur autem vel simplicia, vel emollientibus, cephalicis &c. prout indicatio

catio Medici fuerit, maritata: hinc in mania, melancholia, Hydrophobia, hemicrania, clavo Hysterico, asthma convulsivo, tussi sicca, tabe, palpitatione cordis: scorbuto calido, hypochondriaca passione, tympanitide, calculo, suppressione urinæ, mensum, hæmorrhoidum, & contractura laudari merentur.

§. CXV.

Specialiter balnea opitulantur *primò* in epilepsia à suppressione mensum &c. si longè à paroxysmi tempore adhibeantur, ne propter gravitatem aquæ humores pressi in nervosum genus regurgitent. *Secundò*: in dolore colico cum, vel sinè inflammatione, sed in priori casu v. f. necessariò præmittitur, uti alias etiam semper cacoehymix, & plethoræ per convenientia remedia prospiciendum est. *Tertiò*: ubi ob stricturas in peripheria, retrogrado quasi motu, sanguis ad cor retrocedere cogatur, cujus signum est, extremorum frigus, cordis angor, alvus adstricta, insensibilis transpiratio, & cæteræ evacuationes præpeditæ. *Quartò*: lues venerea vix feliciter in subjectis macrioribus Mercurio cedit, nisi balnea sæpius præmittantur. *Quintò*: in febribus intermittentibus die vacua, & postquam primas vias satis purgaveris, ac amurca viscerum resoluta est, balneare convenit, immò necessarium est, si martialibus utamur, aut cortice chinæ chinæ, ut obstructiones, & turbæ ab hisce concitari solitæ præpediantur.

§. CXVI.

Pro coronide *queritur*, an frigidè balneare conducatur, *respondet*, si frigidum balneum æstus sequatur internus, & dein sudor, bonum: si nervorum distensio malum: ideò *Celsus lib. 5. cap. 27.* à piscina ægrum in oleum calidum imittit. Cum autem signa hæc à posteriori, id est, euphoriâ solùm desumantur, meliora è causis prænosci debent: nimirum si spiritus dissipatus colligendus est, balneum frigidum prodesse affirmo: secus tepidum tutissimum est. Plura vide in *Hoffmann. opusculis physico medicis de balnei ex aqua dulci præstantia*. Nobis ista dixisse sufficiat, quæ ea fide, ac mihi, pro temporis penuria innotuerunt, Tibi lector benevole! candidè, & sine fuco, communicare volui: multi laboris res est, fallax ignis: historia, quam plerumque ex ineruditis cognovi, rudis: in medio cursu filum abrumpere coactus sum dixi.

Cedant

O. A. M. D. G. P. S.